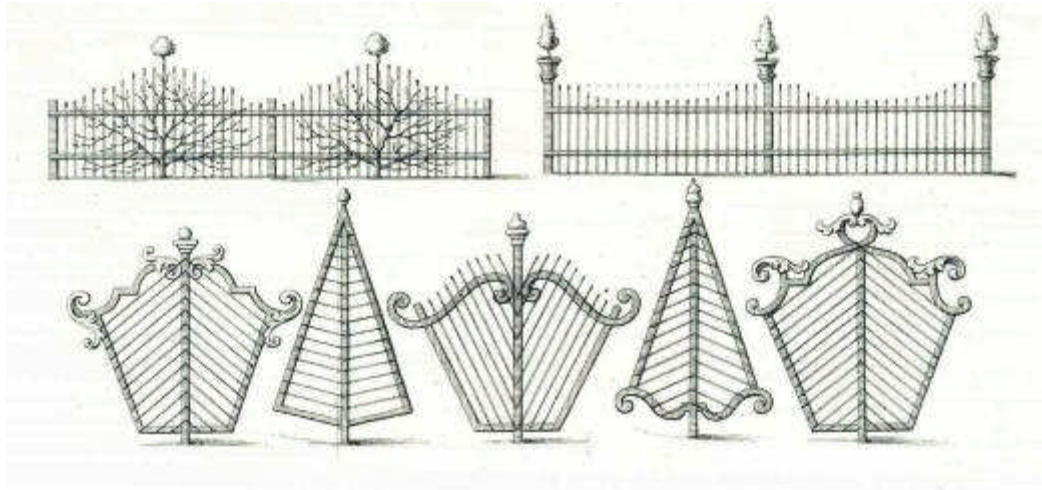

Geschiedenis van het Leifruit in de Lage Landen

(tekst uit *Hovenierskunst in Palmet en Pauwstaart* 1994, bijgewerkt en ingekort)

Wybe Kuitert

- 1.0. Voorwoord
- 1.1. Samenvatting, geschiedenis van het leifruit
- 1.2. Fruit in de tuin: De Lage Landen rond 1600
- 1.3. Frankrijk: van boeren en pastoors
- 1.4. De moestuin van de Zonnekoning
- 1.5. Holland en het Franse fruit: Voor sier en profijt naar een hogere snoeikunst
- 1.6. De siermuur: het palmet met de waterpasse takken
- 1.7. De pomologie
- 1.8. De teelt van delicatessesfruit voor de handel
- 1.9. De beredeneerde snoei
- 1.10. België: Snoeiend naar een betere wereld
- 1.11. De Belgische zending naar Nederland
- 1.12. Enkele voorlopers in Nederland
- 1.13. Leibomen in de burgertuin

1.0. VOORWOORD

De groei van een plant kan beteugeld worden door het mes van de tuinman. Met hetzelfde mes kan hij, wonderlijk genoeg, bloemen laten bloeien; snijdend aan een fruitboom kan hij vruchten laten rijpen. Snoeiend kleurt hij peren en appels en tovert hij er geur en smaak aan. De tuinman die goed kan snoeien is een kunstenaar. Mes en schaar zijn z'n eenvoudige gereedschap; het geurige, blozende fruit wordt het kunstwerk dat hij maakt. Zonder snoeien groeit een boom wel hoger, en geeft misschien meer vruchten, maar alleen de hand van een kundige tuinman maakt van een eenvoudig peertje een fijne tafelppeer.

Dit verhaal gaat over *het opperste Meesterstuk der gantse Hovenierkunde*, over snoeikunst en spectaculaire staaltjes van fruitteelt, van tuinkunst. Het betreft een verdwijnend cultuurgoed; in de tegenwoordige fruitteelt wordt nauwelijks meer gesnoeid, zodat een goede espalierboom tegenwoordig als een zeldzaam en waardevol museumstuk kan worden beschouwd.

In de commerciële fruitteelt is het dure handwerk de laatste vijftig, zestig jaar geleidelijk vervangen door chemie en machines. Met veredelings technieken zijn nieuwe boomvormen zonder zijtakken ontwikkeld; de appels groeien er rechtstreeks aan een enkele, rechte stam, zodat zelfs de gedachte dat er ooit zoiets bestond als 'snoei' niet eens meer hoeft op te komen. Nieuwe produktiemethodes komen tegemoet aan de eisen van deze tijd. In fruitstreken staan in lange rijen, met duizenden per hectare de spilleboompjes op de akker. Nostalgische herinneringen aan grazende koeien in een bloeiende hoogstamboomgaard zijn bijna een cliché. Maar wie ooit de geometrische patronen van fijne bloesem langs een licht golvende slangemuur gezien heeft, of een met peren beladen peren haag langs een moestuin, weet dat met het verdwijnen van de klassieke fruitteelt niet alleen de hoogstamboomgaard verdwenen is, maar ook de prachtige vormen van de kleinschalige fruitteelt aan vormbomen als palmet en pauwstaart.

Deze tekst beschrijft de snoeikunst uit de tijd dat gesnoeide fruitbomen niet alleen de rentabiliteit van een tuin of landgoed bepaalden, maar ook de schoonheid. Bomen en fruit streelden het oog en de tong. Het betreft de periode die begint in de zestiende eeuw en eindigt bij de Tweede Wereldoorlog. De geschiedenis van het leifruit is daarmee vele eeuwen oud en geeft een inzicht in de inventiviteit van boomkwekers, hoveniers en snoei-amateurs. De vroeg classicistische tuin, vooral goed gedocumenteerd in Brabant en Vlaanderen, besteedt veel aandacht aan de opbouw van berceaux: tunnels met druiven of peren bekleed. In de laat classicistische tuinkunst, vaak verklaard vanuit de handelsgeest van de Hollanders, werd snoeien en leiden een culturele 'herenbezigheid'. Dit aspect vindt

zijn oorsprong in het koninklijk cachet dat leifruit meekreeg door de Franse tuinmode. Ook in de negentiende eeuw blijft leifruit een notabele, vaak bijna verslavende bezigheid. En wordt dan zelfs gebruikt als middel tot emancipatie van de boerenstand, ja zelfs van de jonge en onafhankelijke natie België als geheel.

Wie hedentendage met een historische intentie aan het kweken of onderhouden van leibomen werkt, bijvoorbeeld aan restauraties van leiboom-opstanden, zal de cultuurgeschiedenis duidelijk maken dat de juiste leivorm en de plaats van de boom evenzeer punten van overweging moeten zijn als de keuze van de fruitsoorten en -rassen. Ook aan degene die, zonder historisch besef, gewoon voor nut of voor plezier, er een of meer leibomen op na houdt, probeert dit boek naast de snoeiaanwijzingen iets over te dragen van het culturele kader van het leifruit.

De heftige discussies onder vaklui, de gedrevenheid van uitvinders getuigen van het 'trial and error' van eeuwen. Hun onuitputtelijke experimenteerlust leidde ondanks allerlei mislukkingen tot deze gespecialiseerde vorm van fruit telen. Maar de echt wanhopige mislukkingen bleven voorbehouden aan degenen die alleen maar met de rage meededen. De potsierlijke kant van de mode, die het leifruit zoals elke cultuurvorm heeft gekend, wordt door niemand beter verbeeld dan door *Bouvard et Pécuchet*, de 'Laurel en Hardy' van de late negentiende eeuw uit de gelijknamige roman van Gustave Flaubert. Het volgende citaat is niet bedoeld om de lezer bij voorbaat de snoeischaar aan de wilgen te doen hangen. Het is veeleer een aansporing om voorzichtig te beginnen en het mag een troost zijn om nog eens na te lezen wanneer de eerste resultaten, ondanks het opvolgen van de juiste aanwijzingen, niet direkt de gehoopte zijn.

"Ze spraken voortdurend over sap en cambium, over opbinden, snijden en uitdunnen van knoppen. In hun eetkamer hadden zij de namen van hun zaailingen ingelijst, allemaal voorzien van een nummer dat in de tuin aan de voet van de boom op een stukje hout herhaald werd.

Ze stonden bij dageraad op en werkten tot de avond viel, met een biezen mandje tegen hun middel geklemd. Op kille lenteochtenden droeg Bouvard zijn wollen jasje onder zijn werkkieel en Pécuchet zijn oude overjas onder zijn linnen voorschoot, en mensen die langs de schutting liepen hoorden hen in de mist hoesten.

Soms haalde Pécuchet zijn handboek uit zijn zak en bestudeerde dan met zijn schop naast zich een alinea, staande in de houding van de tuinier die het titelblad van het boek verluchtte. Deze gelijkenis vleide hem zelfs in hoge mate. Zijn achting voor de auteur steeg

erdoor.

Bouvard stond voortdurend hoog verheven op een trap bij de piramidevormige kronen. Op een dag voelde hij zich duizelig worden, durfde niet meer naar beneden en riep Pécuchet om hulp.

Eindelijk verschenen de peren; en in de boomgaard waren er pruimen. Toen pasten zij alle aanbevolen kunstgrepen tegen de vogels toe. De stukjes spiegelglas schitterden verblindend, het geratel van het windmolentje hield hen 's nachts uit hun slaap, maar de mussen zaten op de vogelverschrikker. Ze maakten een tweede en zelfs nog een derde, die zij vergeefs van steeds andere kostuums voorzagen.

Toch mochten zij op enige vruchten hopen. Pécuchet had Bouvard hier zojuist van op de hoogte gesteld, toen er plotseling een donderslag weerklonk en een zware, hevige regenbui uit de hemel begon te vallen. Windvlagen rukten aan het hele oppervlak van het spalier. De palen vielen de een na de ander om en de peren van de arme, heen en weer schuddende spilbomen botsten tegen elkaar.

Pécuchet, overvallen door de bui, was naar de blokhut gevluht. Bouvard hield zich in de keuken op. Ze zagen houtsplinters, takken en dakpannen door elkaar vliegen.[..]

Toen vielen plotseling de steunen en de latten van de contraspalieren met al het latwerk naar beneden in de bedden.

Wat een schouwspel, toen ze de zaak inspecteerden! Het gras was bezaaid met kersen en pruimen die tussen smeltende hagelstenen lagen. De Colmars waren verloren gegaan, evenals Veteranenbesi's en de triomf-van-Jordoigne's. Van de appels waren er nauwelijke nog een paar Lieve Vaders over, en de hele perzikenoogst, die uit twaalf Venustieten bestond, lag in grote plassen water naast de ontwortelde buksbomen".

1.1. SAMENVATTING, GESCHIEDENIS VAN HET LEIFRUIT

De geschiedenis van het leifruit - zoals we geleide fruitbomen kortweg noemen - speelt zich vooral in noordwest Europa af, waarbij we België en Holland (het westen van wat wij tegenwoordig Nederland noemen) op de voorgrond laten treden.

Met het simpelweg tegen een muur aan planten van een fruitboom neemt de geschiedenis van het leifruit een aanvang. Dicht tegen een muur rijpt het fruit beter, een gevolg van de in de muur vastgehouden zonnewarmte, die vooral 's nachts geleidelijk vrijkomt. De Zwitser Conrad Gessner vermeldt bijvoorbeeld in zijn boek *De Hortis Germaniae*, uitgegeven in 1561, het effect van de muurwarmte op de rijping van vijgen en aalbessen.

Zijn verhandeling reikt niet verder dan het planten van bomen tegen een muur. Hij spreekt niet over het buigen, leiden, aanbinden en vormen van takken plat tegen de muur. Er wordt verondersteld dat het koudere klimaat in de zeventiende en achttiende eeuw het belang van dit soort 'warmere' technieken vergroot heeft; de lagere gemiddelde temperaturen van de toen heersende 'kleine ijstijd' zouden de ontwikkeling ervan bespoedigd hebben. De theorie is aannemelijk, want vrijstaande latwerken waaraan druiven en peren gebonden werden, vinden we al vroeger en veelvuldig in de vijftiende eeuw gebruikt, terwijl het leiden tegen stenen, 'warme' muren in de eeuw daarna een grote vlucht nam.

Vanaf het midden van de zeventiende eeuw was er vooral in Frankrijk een snel groeiende en levendige belangstelling voor leifruit. Er kwamen talrijke handleidingen in omloop, handzame boekjes, die zo in de broekzak mee de tuin in konden. Deze handboekjes vormden de basis waarmee Jean de la Quintinye in Versailles rond 1680 de moes- en fruittuin van Lodewijk de Veertiende opzette. Zijn verzamelde kennis vergeleek hij met zijn eigen systematische waarnemingen. Met het werk van La Quintinye aan het hof van Versailles kreeg in heel Europa het telen van fruit in lei- en vormbomen een vorstelijk allure.

Was leifruit in de Nederlanden tot dan toe niet meer dan een nuttige bekleding van de schutting of muur geweest, met de Franse mode ging het een nadrukkelijk onderdeel van de tuinarchitectuur van de grote buitens vormen. Leivormen van peren werden in hagen langs de sierbedden geplant; dwergbomen van appels, in patronen geplant, vulden grote delen van de tuin. Niet alleen bij schrijvers van boeken over fruit, zoals Johannes Goethals, maar ook bij schrijvers over de tuinkunst in het algemeen, zoals Pieter de la Court en Johann Hermann Knoop, vinden we in de loop van de achttiende eeuw een eigen variant van de classisistische tuinkunst die aansloot bij de Nederlandse smaak. Vooral in Holland werden siermuren waar leibomen tegenaan gekweekt waren, een ware rage. Sierlijkheid en nut werden verenigd tot een nieuw concept.

Mogelijkerwijs als gevolg van het verbeteren van het klimaat, nam de belangstelling voor de warme teelt van leifruit aan het eind van de achttiende eeuw af. De fruitkundigen gingen zich met zaken bezighouden zoals het selecteren van nieuwe variëteiten uit zaailingen van appel, peer, perzik, pruim of kers. Zij noemden zich pomologen en beoefenden de wetenschap van het uitproberen en beschrijven van nieuwe fruitrassen of -variëteiten, maar niet die van de techniek van het snoeien.

Alleen in Frankrijk werd rond de overgang naar de negentiende eeuw in de lijn van La Quintinye doorgewerkt aan de verbetering van bestaande snoeimethodes. Hier werd de basis gelegd voor de 'beredeneerde snoei' (*taille raisonnée*), een begrip dat in de loop van

de negentiende eeuw in heel noordwest Europa steeds meer ingang kreeg. De beredeneerde snoei is, kort gezegd, erop gericht een boom niet vrij te laten groeien en vervolgens te snoeien, maar van jongs af aan elke tak met een voorbestemde functie op te kweken. Al redenerend bouwde de tuinman, jaar in jaar uit, een in vorm geleid frame van hoofdtakken, de zogenaamde gesteltakken op. Hierop werd het bloesemhout en dus het vruchthout opgekweekt, dat ieder jaar weer door snoeitechniek werd vernieuwd. Zo kon er jaarlijks door te snoeien al aan de oogst van het volgend jaar gewerkt worden. Het beredeneren van de snoei bracht systematiek in het snoeiwerk, waarmee de leivormen logischer en efficiënter opgebouwd, en de oogsten aanzienlijk vergroot en in kwaliteit verbeterd werden.

Dankzij een groeiende markt voor het handelsfruit raakte de opkomst van de verbeterde snoeitechniek naast de pomologie in heel noordwest Europa in een stroomversnelling. Het werd steeds minder gebruikelijk dat de stedeling zijn eigen fruit verbouwde, terwijl op het platteland niet alleen grond, maar vooral ook arbeidsuren verhoudingsgewijs goedkoop waren. Daarbij had de industriële revolutie transport naar de stad per trein mogelijk gemaakt. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw werd er door ondernemers, de 'kapitalisten', veel geïnvesteerd in grootschalige produktiefruittelt. Daarbij speelden de nieuw gewonnen variëteiten zeker een rol. Maar het was toch vooral dankzij de 'beredeneerde snoei' dat de fruittelt een lonend bedrijf werd. De leiboom vroeg van de tuinlieden een intelligente snoei, die alleen weggelegd was voor hen die erin geschoold waren. De grote fruitteltbedrijven ontwikkelden zich tot ware 'kenniscentra' voor de beredeneerde snoei. Al deze ontwikkelingen namen zo'n hoge vlucht dat de eenvoudige tuinbazen van weleer zich ontwikkelden tot directeuren met de status van wetenschapper. Ze publiceerden hun bevindingen, organiseerden internationale congressen, richtten verenigingen voor boomteeltkunde of pomologie op, vaak met een eigen tijdschrift. Hun bedrijven, waar wetenschap en concurrentie nauw verweven waren, werden proeftuinen voor de beredeneerde snoei en nieuwe variëteiten.

Na de staatkundige scheiding van Nederland in 1830 bleef België de Franse ontwikkelingen in snoeitechniek en pomologie op de voet volgen, in tegenstelling tot de noordelijke Nederlanden. Vanaf 1865, het jaar waarin de Vlamingen J.I. de Beucker en H.J. van Hulle bij een tuinbouwkundige tentoonstelling in Amsterdam het Nederlandse publiek toespraken, ontwikkelde zich in Vlaanderen een milde missiedrang om de zegeningen van de beredeneerde snoeiwijze naar het noorden te verbreiden. Dit was niet zonder succes: *'de Hollander, in alles langzaam maar zeker'* kwam tot inkeer. Met Hollanders als sleutelpersonen ontwikkelden zich in Nederland regionale centra van leifruittcultuur. Boomkwekers in Boskoop en, meer nog, de kweker Galesloot in

Amsterdam ontloopten zich als actieve bejveraars voor de leiboom. In Heemstede en later ook in Dalfsen kwamen beroemde leifruittuinen tot stand die bezocht werden door liefhebbers: burgers in goeden doen, eigenaars van een huis met tuin. Men ging niet alleen weer leibomen planten, men bezocht ook tentoonstellingen, openbare voordrachten en mengde zich in de modieus geworden discussie over de 'beredeneerde snoei'.

Aan het eind van de negentiende eeuw kwam, vanuit Duitsland, nogmaals een stimulans via het werk van Nicholas Gaucher, een boomkweker met een eigen tuinbouwschool die veel publiceerde over de espalierteelt. In die periode begonnen bloemen in de siertuin de groente en het fruit te verdringen.

Aan het begin van de twintigste eeuw werd het kweken van fruit in de tuin een bijzaak, het leifruit werd er zelfs een zeldzaamheid. Toch kon de produktiefruitteelt met leibomen op een fruitakker, nog tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw rendabel zijn. Daarna was dat spoedig afgelopen. Nieuwe, machinegerichte teelttechnieken en andere fruitrassen namen de plaats in van de oude snoeitechniek en leifruit bleef als een museale curiositeit alleen over op enkele historische plaatsen.

1.2. FRUIT IN DE TUIN, DE LAGE LANDEN ROND 1600

In de tweede helft van de zestiende eeuw was Antwerpen een bloeiend centrum van handel en scheepvaart en ook kunsten en cultuur beleefden een tijd van vooruitgang en verlichting. Nieuwe inzichten in de wetenschap en nieuwe kennis vonden hun neerslag in de vorm van vele publikaties en Antwerpen was dan ook niet voor niets de stad van beroemde uitgevers. Ook op het gebied van de tuinbouw en de botanie verscheen een aantal belangrijke boeken. De Antwerpse uitgever Christoffel Plantijn wist in samenwerking met belangrijke botanici als Dodonaeus en Clusius een serie kruidenboeken uit te geven die weliswaar gestoeld waren op de klassieken, maar er werd voor het eerst in het Nederlands geschreven en de boeken gaven vele, nog niet eerder verschenen illustraties van planten. Bij Plantijn verscheen in 1566 ook een boek waarin voor het eerst nadrukkelijk van leifruit sprake is. Het betreft een Nederlandse versie, *De Veltbouw*, van een in oorsprong Frans tuinbouwboek. Karel Stevens en Jan Liebaut, doctoren in de medicijnen, beschrijven er een aantal mogelijkheden om druiven op te leiden. Zo kan men ze op een 'loove' of 'somerhutte' laten groeien. Een loove is een afdak aan de gevel van een huis, of ook wel een aangebouwde overdekte galerij. Dit is makkelijker te bouwen dan een vrijstaande loofgang, bij Stevens en Libaut de 'waghen'

genaamd. Vooral de prenten van Pieter Brueghel en Johan Vredeman de Vries hebben ons met deze 'waghen' vertrouwd gemaakt. De wagen ziet er uit als een soort pergola waarvan het dak boogvormig gewelfd is. Andere houtsnedes laten gestileerde druivenranken zien die er op groeien. De houten zuilen van de wagen waren niet alleen functioneel, maar tevens bewerkt tot vormen die ontleend waren aan stenen architectuur, soms in de vorm van gebeeldhouwde figuren. Maar vrijstaand houtwerk gaat door de inwerking van wind en regen makkelijk wrikken en rotten, "*de waghens kosten te vele van onderhouden*", zeggen Stevens en Libaut. Toch waren druiven een winstgevende zaak. Er werd goed verdiend aan de verkoop van bewortelde stekken en afleggers, zogenaamde '*fluiten*' en aan '*verjuus*': sap van onrijpe druiven. Voor de conservering werd dit sap gezouten om het later te gebruiken als een soort zout-zure wijnazijn. Deze toepassing duidt er op, dat de geteelde druiven niet van al te goede kwaliteit waren. Ook heden ten dage kan men in de lage landen nauwelijks drinkbare wijn maken van druiven aan een vrijstaande pergola. Alleen in streken langs het bovenstroomse deel van de Maas, of op warme hellingen zoals bij Aarschot is het klimaat warm genoeg voor vrijstaande teelt. Druiven, zo goed van kwaliteit dat ze als wijndruif gebruikt, of als dessert op tafel gezet kunnen worden, komen vooral uit een kas of van een leidruif tegen een zuidmuur. De druiventunnels van toen kunnen dus noch eersteklas tafeldruiven hebben gegeven, noch goede wijn.

De oorsprong van de teelt aan wagens ligt dan ook zuidelijker. Afbeeldingen van Italiaanse steden in de Renaissance laten zien dat bijna elke stadstuin een wijngaardwagen over het pad in het midden van de tuin had lopen. Hoewel de wijngaardwagens ook in noordelijker streken zonder wijn- of tafeldruiven te leveren rendabel konden zijn, moet deze teeltvorm toch vooral om stilistische redenen gekopieerd zijn geweest. Zestiende-eeuwse afbeeldingen van stadstuinen in Vlaanderen, Brabant of Holland tonen ons precies dezelfde basisopzet van een tuin die net als in Italië soms door een wijngaardwagen in tweeën wordt gedeeld.

In de zeventiende eeuw werd er steeds meer aandacht besteed aan het 'warm' maken van de groente- en fruitteelt. De methode's waren erop gericht om het microklimaat in de tuin te verbeteren. In moestuinen legde men verhoogde bedden aan, waarvan de grond luchtig gemaakt werd met stro, kalk en mest. Half vergane eikeschors, de zogenaamde run, een afvalprodukt van de leerlooierij werd hiervoor ook veel gebruikt. Zo kon het eerste voorjaarszonnetje de grond al doen opwarmen en allerlei teelten vergemakkelijken. Aanbevelingen om fruit tegen muren te telen om aldus van de zonnewarmte te profiteren, vinden we in Engeland en Frankrijk aan het begin van de zeventiende eeuw. Ook

Reyntkens, een geestelijke van de abdij van St. Pieter in Gent beveelt de teelt van fruit tegen de muur aan. Het ging om muren van gebouwen en niet om muren die speciaal voor het fruit gebouwd werden. In Frankrijk maakte de teelt van peren en perziken in leivormen tegen de muur grote opgang, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien. Het idee komt naar de Nederlanden en aanvankelijk zien we dat voor de teelt van leibomen of espaliers vooralsnog geen speciaal daarvoor gemaakte omheiningen worden gebruikt. De bomen worden simpel tegen de bestaande tuinmuur geplant.

De gemiddelde tuin in de lage landen was tot ver in de zeventiende eeuw eenvoudig van opzet. Plattegronden van steden bijvoorbeeld geven een overvloed aan kleine stadstuinen met een simpele geometrische indeling te zien. In de stadstuin stonden vooral fijnere gewassen als aardbeien, asperges, perziken en abrikozen. Zo'n tuin was door hagen of singels omsloten en verdeeld in vierkante vakken, die soms een tuin op zichzelf waren; in de tuin waren de vakken vaak niet meer dan een bed beplant met groenten, bloemen of buxus in siermotieven. Soms was er een wagen, al dan niet bekleed met druiven. Deze liep als een galerij om de tuin heen, of alleen over het middenpad. Zelfs voor de meest welgestelde tuinbezitter moet de tuin tevens voor het nut geweest zijn; groente werd erin verbouwd en fruit werd er geteeld. Als het standaardtype van de Hollandse tuin werd het zo afgebeeld en beschreven in het boek 'Den Nederlandtsen Hovenier' (1669) van Jan van der Groen, hovenier van het huis van Oranje. Zijn 'Nederlandtse Hof of Tuyn' is een 'gemene', een gewone Hollandse tuin. Op de afbeelding ervan die in het boek opgenomen is, zijn leibomen te zien. Ze zijn geleid op latwerk tegen de zijmuren die de betrekkelijk kleine tuin omsluiten. De bomen zijn niet van een geometrisch bedoelde vorm, maar zijn - voor zover te onderscheiden valt - als losse waaivormen tegen de muur geleid. De losse waaivorm is overigens niet specifiek voor Holland of de Nederlanden. In Frankrijk werden fruitbomen in dezelfde vorm geleid.

Van der Groen's 'Nederlandtse Hof' is misschien nog geen kwart hectare groot en moet door de omheining een beschutte, 'warme' tuin geweest zijn; niet alleen aangenaam om in te vertoeven, maar ook uitermate geschikt voor groente- en fruitteelt. Van der Groen legt uit dat van de vier met buxus omgeven perken in deze Hollandse tuin er een of twee tot bloemperken of versiering met patronen in buxus bestemd zijn; de andere perken zijn vakken met plantenbedden en zijn voor groente bestemd. De bedden zijn op rabatten gelegd, dat wil zeggen opgehoogd. Door het ophogen droogt de grond makkelijker en warmt in het voorjaar sneller op. De randen van de opgehoogde bedden konden met de spade langs een gespannen draadje netjes worden aangeklopt. Dit moest men natuurlijk regelmatig bijhouden, met een regenbui kon alles uit elkaar vallen. Een minder bewerkelijke manier was het planten van Buxus. Deze werd dan niet als een vrijstaand

haagje om het bed gezet, maar in de schuine rand geplant. Het haagje ving zo het hoogteverschil op en hield de aarde tegen. In een enkele oude boerentuin kan men de Buxus nog wel als echte 'randpalm' rond de hoge bedden gebruikt zien. De zijtakjes van de Buxus wortelen gemakkelijk in de rand van het opgehoogde bed, zodat ze bij het spitten in het voorjaar bijna automatisch worden verjongd. De buitenkant van de randpalm is door knippen en jaarlijks afsteken eenvoudig bij te houden.

Bij Van der Groen is de hof omheind met houten schuttingen waartegen morellen, kersen, abrikozen en perziken 'gevlochten' zijn. 'Vlechten' was niet meer dan het aanbinden en jonge loten achter de andere schuiven; een manier van leiden die bepaald geen sierlijk resultaat geeft. De takken worden warrig en er ontstaan kale plekken, vooral onderin de boom.

Van der Groen spreekt van een tuinhuisje in het standaardtype 'Nederlandtse Hof' waaraan men een 'Wijngaert kan opleyden'. Elders in zijn boek vinden we een afbeelding van een druif tegen een gevel van een huisje. Ook aan de vorm van deze druif is in de tekening weinig aandacht besteed. De stammen kruisen elkaar op een manier die in latere hoveniersboeken wordt verfoeid. Het opleiden van een druif beperkte zich tot het aanbinden ervan. Op de prent zien we hoe in een aantal op staken gezette potten wordt gewerkt aan het laten wortelen van zijtakken, een manier om zogenaamde afleggers te maken. Bijna honderd jaar na Stevens en Libaut is het kennelijk nog steeds de moeite waard om afleggers van een druif op te kweken. Overigens meldt de zeventiende-eeuwse Fransman J.N. de Parival in zijn beschrijving van de noordelijke streken, dat het enige wat er aan landbouw ontbrak de wijnbergen waren, maar dat in plaats daarvan iedere boer en elke burger een druif tegen zijn huis geplant had. Deze druiven van de muur zijn voor op tafel, zo vertelt hij, en de wijn wordt geïmporteerd. Voor de betere kwaliteit tafeldruif was de teelt tegen de muur algemeen verbreid. Van der Groen vermeldt slechts terloops het gebruik van druiven op een pergola; hij gebruikt er twee andere woorden voor:

"De Galderyen (anders Wandelaryen genoemd) worden altijd over breede paden geslagen, en zijn, gelijk ook de Priëlen doen, seer bequaem om de Wijn-stokken, of Fruyt-boomen over te doen groeijen, gevende aen de boomen groot voordeel, vermits die door het losslingeren, dat men in dese bolle gronden lichtelijk onderworpen is, bevrijdt zijn."

Deze opmerking getuigt van ervaringen rechtstreeks uit de praktijk. Van der Groen weet dat in de winderige streken aan de kust de bomen moeilijk wortelen. In de bolle (=venige) gronden slingert de wind de jonge bomen soms gewoon de grond uit. Van der Groens opmerking heeft betrekking op de venige lage landen en geeft ons de bevestiging dat men dergelijke druiventunnels niet alleen in Vlaanderen en Brabant, maar ook bijvoorbeeld in Holland toegepast heeft. Van der Groen geeft elders in zijn boek veel namen van

fruitsoorten en rassen; het is jammer dat hij verder niet vermeldt welke 'fruyt-boomen' men in zijn tijd over de 'galderyen' sloeg. Zouden het 'Herfst-suycker-Peren', of 'Peren *de Bon Christien*' (= 'Bon Chrétien Williams') zijn geweest? We vinden geen namen van druiverassen in zijn boek.

Hoewel Van der Groen het enten op onderstammen van de kweeper vermeldt, vinden we geen woord over de kleine boomvormen van de peer die men zo eenvoudig op kwee opkweekt. Hij spreekt wel over vrijstaande platte hagen van geleide fruitbomen, waarbij de bomen zelf dus de heining vormen. Dit noemde men in Frankrijk contrespalier. Van der Groen heeft er een Nederlands woord voor: 'ooft-heining'. Zowel aan de muur of schutting, als aan de ooft-heining moeten perziken en abrikozen om en om op een afstand van drie-en-een-halve meter geplant worden. Van der Groen vertelt niets over vormen waarin deze bomen geleid werden, maar te oordelen naar de kleine plantafstand moet het in ieder geval om exemplaren gaan die klein werden gehouden.

Zo geeft Van der Groen een beeld van de stand van zaken op het gebied van het leifruit in de Nederlanden van het midden van de zeventiende eeuw. De leivormen, zowel de platte vormen van de ooftheining als die tegen de muur waren eenvoudig. Er was geen doelgericht werken aan wiskundig geometrische vormen. De snoeitechniek moet eenvoudig geweest zijn; of de takken van de boom al dan niet mooi gelijkelijk verdeeld tegen de muur zaten, zonder te volle of te 'holle' plekken, is niet helemaal duidelijk. Het zal beslist minder belangrijk geweest zijn dan een halve eeuw later. Toen werd het een hoveniersideaal om de bomen als groene 'tapisserieën' tegen de muur op te kweken.

1.3. FRANKRIJK: VAN BOEREN EN PASTOORS

Op het platteland van Frankrijk werd in streken als Normandië en rond Parijs in de zeventiende eeuw veel fruit tegen de muur geteeld. De opbrengst werd in de stad verkocht waar er zulke goede prijzen voor werden gemaakt dat sommige streken geheel overschakelden op gespecialiseerde teelten. In de eerste helft van de eeuw wordt het leiden van fruitbomen nog als een betrekkelijk eenvoudige techniek beschreven. De handboekjes bespreken de teelt eerder als een landbouwmethode dan als hovenierskunst. De schrijvers zijn plaatselijke notabelen, vaak katholieke geestelijken; het zijn niet de hoveniers aan de vorstelijke hoven. Men kan zich voorstellen dat in een streek die zich helemaal had toegelegd op de fruitteelt, de afstand tussen degene die deed en snoeide en degene die dacht en schreef kleiner was dan in de gedifferentieerde samenleving van de grote stad. Zo kon een dorpspastoor getroffen worden door de kunst van een vaardige

snoeier en omdat hij er in het dagelijkse leven steeds mee geconfronteerd werd, kon hij de technieken van seizoen tot seizoen beschrijven. Dat men op het platteland de moeite nam hierover te schrijven en dat men de boeken - in een tijd waarin een boek meer voorstelde dan nu - uitgegeven kreeg, bewijst wel dat er een meer dan normale belangstelling voor was.

In de loop van de zeventiende eeuw kwam deze belangstelling zelfs van het Franse hof. Eenmaal op schrift gesteld, had de leiteelt in de zeventiende eeuw in Frankrijk zo'n spectaculaire opgang gemaakt dat de leiboom in een paar decennia van het boerenland opklom tot aan het hof van Lodewijk de Veertiende: in de vermaarde tuinen van Versailles.

De eerste Franse boeken over fruitteelt behandelen uitsluitend de snoei van de espaliers, plat tegen de muur geleide fruitbomen. De boeken geven geen uitgebreide beschrijvingen van verschillende fruitrassen, zoals later zou gebeuren. De inhoud is praktisch, het formaat handzaam. Daarmee zijn de eerste boeken echte zakboeken, die men wandelend door de tuin makkelijk mee kon nemen. Tuinmannen konden over het algemeen niet lezen, het waren de tuinbezitters zelf, die de boekjes bestudeerden. Wandelend filosoferen met een opengeslagen boek in de hand was een echte herenbezigheid. Ook het bespreken -gestaafd door het boek in de hand- van de bezigheden van de hovenier terwijl men het tuinpad afliep, hoorde bij de genoegens van een eigen tuin. De tuinbezitters waren de gegoede notabelen op het Franse platteland. Het waren de pastoors en hereboeren, de grootgrondbezitters met een kasteeltje, of de kloostermunniken die een plekje konden vrijmaken voor een paar fruitbomen. De vraag naar kwaliteit en goede smaak van het fruit was de drijvende kracht om zoiets ingewikkelds als de teelt tegen een warme muur te perfectioneren. De beschrijvingen van de methode geven een beeld van een gespecialiseerde teelt die veel arbeid en geen geld mocht kosten. Het is de vindingrijkheid van de adel en de clerus van het platteland die de teelt van fruit aan espaliers doet ontstaan.

De leimuren werden gemaakt van ter plekke opgedolven leem. Deze muren, een voet of tien hoog, werden met stro gedekt. In strenge winters vroom zo'n muur aan de voet nog wel eens kapot en ieder voorjaar moest de onderkant worden gerepareerd. Iets betere lemen muren werden op een stenen onderbouw van twee, drie voet hoog gezet. Dat de muur helemaal van steen gemaakt zou worden, was te kostbaar en dus ondenkbaar. Het fruit werd vaak vuil door uitwerpselen van vogels of zelfs van ratten die in het stro boven op de muur nestelden. Daar leed de schoonheid van het fruit natuurlijk onder. Een katholieke geestelijke, genaamd Gobelin, adviseert in zijn boek als remedie om de muur te dekken

met dakpannen, die met pleisterwerk worden vastgezet. Het is echte boeren-slimheid waarmee de leiboom-cultuur in Europa is begonnen. De hoeveelheid werk is niet belangrijk, zolang het maar niets kost. Dezelfde Gobelin adviseert bijvoorbeeld om de uitgereden rillen klei in bochten van karresporen te verzamelen. Het is de beste grond die je je voor leibomen kunt denken, zonder stenen en met mest van trekdieren vermengd. Een ander veelgehoord advies is om bij het opbouwen van de muur in een regelmatig patroon schapebotjes uit de muur stekend in te metselen. De takken van de leiboom waren zo gemakkelijk achter de knobbels van de botjes te leggen; met afgedankte lompen konden ze prachtig aanbinden. 's Winters werden de bomen losgemaakt van de muur, ontdaan van mos, verrotte schors, spinsels en eieren van insecten en tenslotte gepoetst tot ze glommen. Glad en glanzend aan de muur sprak men van "*un arbre d'une belle venuë*". Wat enten en oculeren betreft, moet er het een en ander uitgeprobeerd zijn. De klassieke tuinboeken die men in de middeleeuwen al bestudeerde, vermelden het op elkaar enten van verschillende boomsoorten. Zo zou een peer betere vruchten geven als ze op een moerbeï wordt geënt. Het klinkt onwaarschijnlijk, maar evenzogoed wordt het enten van peren op onderstammen van de kweeper besproken, een techniek die nog steeds algemeen wordt toegepast. In ieder geval begon men in het midden van de zeventiende eeuw op grote schaal peren op kwee te enten en de methode werd zo succesvol dat men het als een eigentijdse uitvinding ging beschouwen. Antoine le Gendre, een pastoor uit Henonville die beroemd werd vanwege zijn leifruit, werd algemeen als 'uitvinder' van de kweeper beschouwd.

Door peren op onderstammen van kwee te enten, geven de bomen op jongere leeftijd vruchten wat onder meer betekent dat er bij het uitproberen van nieuwe rassen jaren eerder duidelijkheid kwam over de kwaliteit van de vrucht van het uit te proberen ras. De 'nieuwe' entmethode was daarom een enorme stimulans voor het zoekwerk naar nieuwe rassen. Maar ook het vermeerderen en opkweken van de pereboompjes ging van nu af in een hoger tempo. Aan het einde van de zeventiende eeuw geven Franse bronnen maar liefst meer dan vijfhonderd verschillende pererassen. Het leidt geen twijfel dat de vindingrijkheid van mensen op het platteland de stimulerende kracht was achter diverse uitvindingen en verbeteringen in zeventiende-eeuws Frankrijk. De pastoor werd om zijn vormbomen zo beroemd dat hij de aandacht trok van het Hof in Parijs.

Le Gendre werd zo de schakel tussen boerenland en hof. Antoine le Gendre werd in 1612 te Vaudreuil bij Evreux, ten westen van Parijs geboren. Hij werd als aalmoezenier van de koning benoemd tot pastoor in Henonville; Le Gendre was dus van het begin af aan niet zomaar een dorpspastoor. Onder zijn goede vrienden bevond zich de beroemde Franse schrijver Pierre Corneille. Corneille, zelf een tuinliefhebber, was zo onder de indruk van

de pastorietaan in Henonville dat hij er een apart boekje aan wijdde. In mooie dichtregels wordt de lof bezongen van de anjelieren en de violieren, de tulpen en de peren in de tuin van zijn vriend.

Het boekje van Corneille moet een grote aanbeveling zijn geweest, niet alleen voor de tuin van Le Gendre, maar vooral ook voor hem als persoon. Hij werd dan ook benoemd tot opzichter van de tuinen van de koning, Lodewijk de Dertiende. Niet lang na Corneille's lofdicht kwam in 1652 Le Gendre's eigen boek uit: *La Manière de cultiver les arbres fruitiers*. Het boek beschrijft uitvoerig de methode om fruit in vormbomen en tegen muren te telen. Le Gendre beschouwde de waaier als de meest ideale vorm om een espalier in te leiden. Voor het grote Franse lezerspubliek was de leiteelt een nieuwigheid, die nu voor het eerst uitvoerig beschreven werd; het boek werd zes maal herdrukt. Naast Le Gendre hebben ook andere auteurs de fruitteelt als vorstelijk geïntroduceerd. Al spoedig werd het in Frankrijk een rage om hele vakken in de tuin met dwergboompjes, 'à la Quinconce', dat wil zeggen in verband te planten. De boompjes, appels en peren, staan op een afstand van drie meter van elkaar. Het gaat om dwergboompjes '*les arbres nains*', ook wel '*buissons nains*', 'naantjes' in goed Nederlands. Deze boompjes mogen net als Taxus in iedere denkbare vorm gesnoeid worden: rond, vierkant, plat van boven of kegelvormig als een cypres. Het klinkt als bomen-treiterij, maar barok viert hoogtij in Frankrijk en de hele tuinwereld stond in het teken van de modegril. De dwergboompjes zouden ook in Vlaanderen, Brabant en Holland populair worden en zich gaandeweg ontwikkelen tot de appelboom in vaasvorm, een vorm die meer rekening houdt met de logica van de vruchtdracht. Vooral in Holland werd de afkeer van dwaze modevormen geuit als belachelijke verspilling. "*De Hoveniers, die nog voor de beste Kenders wilden gehouden zijn, handelden haar laage Naantjes-Boomen op veel erger wijze; zo dat menze veel eer wanschepzelen als Naantjes mogte noemen; want zy gaavense duysentderhande wanstallige Gedaantens doende die vertoonen, alle soorten van Dieren; en dat op een geheel belaggelijke wijze. Invoege, terwijlze zeer slegte Afbeelding maakte, zo verlooren ze zeer goede Boomen*". Een te sterke snoei kost de bomen uiteindelijk het leven.

1.4. DE MOESTUIN VAN DE ZONNEKONING

Lodewijk de Veertiende was, als het om cultuur en kunsten ging bepaald niet vrij van eerezucht. Een belangrijk deel van zijn bezigheden en die van het hof bestond uit het imponeren van bezoekers uit binnen- en buitenland. Zijn paleis en park in Versailles getuigden in hun enorme afmetingen van het '*faire grand*' van de Zonnekoning; ten slotte

speelde zich er zoveel van het hofleven af dat Versailles een permanent ingericht decor voor feesten en ontvangsten werd. Zolang er gepronkt kon worden, konden koning en hof zich overgeven aan een toneel van genot en plezier. Vanzelfsprekend was de architectuur van bouwwerken en tuin als decor een belangrijk middel in het opzetten van die sprookjeswereld. Met een verkwistende arrogantie werd zelfs het eigelijke dorp Versailles verbouwd met drie doorgaande alleeën teneinde de imposante ligging van het paleis visueel nog te versterken. De achterkant ervan keek uit over een immens park met weidse parterres die onderling verbonden waren door trappartijen en versierd met fonteinen. Midden door het park vanaf het hoge bordes voor het paleis kijkt men nog steeds in de volle lengte over de as van de tuin: het 'grand canal'; het is een uitgekiend spel van hoogteverschil en vergezicht als metafoor voor de centralistische macht van de koning. Aan weerszijden en ver naar achteren sluiten zich de met lindenbomen beplante bosketten aan: de hagen zijn de omsluiting van verborgen doolhoven en kleine tuinen. Wie er binnengaat, wandelt in een intieme wereld tussen strakke hoge hagen, afgewisseld door open plekken met basins met fonteinen en beeldengroepen. Sinds de oorspronkelijke aanleg is veel ervan al weer verdwenen, maar geniaal is nog steeds het contrast van deze intimiteit met de kilometers lange ruimte van het '*grand canal*' waar het paleis zich steeds weer verrassend in spiegelt. Een journaal uit 1685, het jaar dat er het meest intensief aan de aanleg werd gewerkt, maakt gewag van 36.000 arbeiders die aan het grondverzet werkten om de tientallen hectares water te graven, de bordessen en terrassen op te hogen en van muren, trappen, beeldhouwwerken en fonteinen te voorzien, om nog maar te zwijgen van het plantwerk voor de lanen, de bosketten en de hagen.

Versailles ligt bepaald niet op ideale grond, vooral de natte ligging en slechte afwatering gaven bij de aanleg veel problemen. Veel werklieden lieten tijdens de aanleg het leven, niet alleen door ongelukken, maar vooral door ziekten die verband hielden met het werken in de modder. Later in het onderhoud zou blijken - en nu bij de restauraties blijkt nog steeds - hoe nadelig in dat opzicht een slecht gekozen plek kan zijn. In Frankrijk uitte niemand hardop zijn kritiek, maar buitenlandse tuinkenners waren vaak onomwonden in hun afkeer van deze met zo veel pijn en moeite aan de natuur ontworstelde tuin.

Wat betreft de teelt van fruit en groenten in Versailles lag de zaak al niet veel beter. De natte grond zorgde niet alleen voor slechte, maar ook voor late oogsten. Een eigentijds verslag vermeldt dat in de stad Parijs het fruit wel twintig dagen eerder rijp kon zijn dan in Versailles. Parijs heeft van nature hoge, goed ontwaterde leemgronden. De luchtige grond warmt in het voorjaar bij de eerste voorjaarszon snel op en is daarmee bij uitstek geschikt voor fruitbomen. Vooral voor fruit dat een lang seizoen nodig heeft en voor vroegbloeiende soorten als perziken is men op de warme gronden aangewezen. Parijs was

bekend om haar perziken. Maar dat men voor het hof de perziken uit Parijs moest laten komen omdat ze in Versailles nog niet rijp waren, zou een blamage voor de Zonnekoning geweest zijn. Er werd dan ook veel werk gemaakt van de aanleg van een nieuwe moestuin die vroege en goede oogsten moest geven. Vanaf 1677 werd ten zuiden van het paleis, op enige afstand, de moestuin als een apart complex opgezet: '*Le Jardin Potager du Roy à Versailles*'. Hiermee verrees een compleet tuinbouwbedrijf van ruim acht hectare groot. Er was bij de moestuin een oranjerie voor vijgen, de lievelingsvrucht van de Koning, en een ruime tuinmanswoning voor de nieuwe opzichter Jean de la Quintinye. De tuinlieden woonden in het dorp.

Om de lage, vochtige grond van Versailles geschikt te maken voor de teelt van groente en fruit, liet La Quintinye eerst grootschalig grondwerk verrichten. Voor het ophogen werd grond gebruikt die vrijkwam bij het graven van een bassin bij de paleistuin. Dit bassin staat bekend als '*Pièce d'Eau des Suisses*' omdat het graafwerk door een regiment Zwitsers werd uitgevoerd. De ophogingen van de moestuin werden zo gepland dat er met weinig werk veel effect bereikt werd. Door de buitenrand als een breed terras op te hogen, bleef binnenin een beschutte, laag gelegen tuin over. De centrale tuin werd doorsneden door een kruisgewijs pad met een ronde waterkom op de kruising. De ingang voor bezoek van de koning lag aan de kant van het bassin. Alleen voor het hoogste bezoek werd het sierhekwerk geopend. Behalve door de indeling en het ophogen van de grond werd de tuin tevens een stuk warmer gemaakt door het bouwen van een groot aantal vrijstaande tuinmuren.

De centra van leiteelt op het platteland, zoals Le Gendre die beschreven had, waren daarbij het grote voorbeeld. Vooral de muren van het voorstadsje Montreuil aan de oostkant van Parijs, waar sinds mensenheugenis perziken geteeld werden, waren beroemd. In de competitie om als eersten in het seizoen, wanneer de vraag het grootst en de prijs het hoogst is, met perziken op de markt te staan, hadden de perzikteelers van Montreuil hun tuinen van muren voorzien. De muren waren twee en een halve meter hoog, meest van leem gemaakt en stonden tien tot vijftien meter van elkaar. Oude beschrijvingen vertellen van een onoverzichtelijk doolhof van muren, kris kras door elkaar, waarin het moeilijk was de weg te vinden. Tegen en tussen de muren stonden de perziken zo warm, dat bomen direkt uit eigen perzikpitten, de 'stenen', opgroeiden. Een aantal rassen bleek zich zelfs zaadvast te vermeerderen; het beste bewijs dat de perzik - inheems in Oost-Azië - zich in Montreuil prima thuis voelde. Dat de perzikteelt er eeuwen stand hield, blijkt ook uit een negentiende eeuwse beschrijving die gewag maakt van een totaal van 57,6 hectare perzikteelt. Het lijkt niet veel, tot men beseft dat het om 57,6 hectare muuropervlak gaat: verticale akkers bekleed met lei-perziken: omgerekend

meer dan twintig kilometer muur. Maar ook in de tijd van Lodewijk de Veertiende moet de teelt van vroege perziken al zo ver ontwikkeld zijn geweest dat de hoveniers van de koning er te rade gingen. Een zekere Girardot, perzikteler en notabele uit Montreuil trok vooral de aandacht van het Hof. Van hem is bekend dat hij in 1695 aan de stad Parijs drieduizend perziken verkocht voor maar liefst een daalder per stuk. De perziktelers van Montreuil waren welgesteld en stonden in hoog aanzien; het vernuft van hun teeltmethode in de ommuurde tuinen was welbekend.

Ook in '*Le Potager du Roy*' moesten dus muren komen, maar dan van steen. De muren, tientallen meters lang, verdeelden de moestuin in rechthoekige kamers. Zo werd de moestuin een aaneenschakeling van ommuurde, kleinere tuinen; ze lagen in rijen als huizen aan de straten van een stad. De perziktuinen van Montreuil leken op het doolhof van een middeleeuwse stad. Daarbij vergeleken was de moestuin van Versailles de triomf der geometrie. Kort voordat Lodewijk de Veertiende, op 6 mei 1682, het paleis van Versailles permanent als residentie ging bewonen, was de moestuin klaar. Meer dan vier jaar was er aan gewerkt, maar iedere meter muur van de 1,2 hectare muuroppervlak van de tuin was dan ook bezet met espaliers.

Aan het hoofd van de moestuin stond Jean de la Quintinye (1626-1688). Hij had filosofie gestudeerd en was advocaat in Parijs, waar hij een huis met een grote tuin bewoonde. Hier gaf hij zich over aan zijn grote liefde voor de botanie. Later verdiepte hij zijn plantenstudie en begon hij zich als een ware plantenanatoom bezig te houden met het verschijnsel 'groei' bij bomen en met vragen rond het functioneren van het wortelgestel. Beide zaken zouden van uitermate groot belang blijken bij zijn werk in Versailles. In 1665 begon hij als opzichter in de tuinen voor Lodewijk de Veertiende te werken. Twaalf jaar later nam de aanleg van de moes- en fruittuin bij het paleis een aanvang. De opleiding en achtergrond van La Quintinye garandeerde een voor die tijd hypermoderne aanpak van de groente- en fruitteelt. Het boek *Instructions pour les jardins fruitiers et potagers* dat in 1690 van zijn hand verscheen, is een voor ons nogal breedsprakige verhandeling over fruitteelt, gevolgd door delen over het opkweken van oranjebomen, bloemen en groenten. Ook het snoeien van fruitbomen wordt in het boek uitputtend behandeld. La Quintinye beschrijft dit aan de hand van een indeling van twijgen in bepaalde typen. De mate waarin hieraan gesneden kan worden is nog eens systematisch ingedeeld. Tenslotte beschrijft hij zijn waarnemingen over de groei van de diverse twijgtypen als gevolg van de snoei ervan. Het lijkt overdreven, maar nog nooit eerder had iemand de snoei van fruitbomen zo gedetailleerd geobserveerd en beschreven. Zijn boek was beslist geen handboek voor het praktisch gebruik maar een baanbrekende, wetenschappelijke verhandeling. Tuinlieden zullen het niet gelezen hebben; de bladzijden over het selecteren van geschikte

arbeidskrachten maken naast de hoofdstukken over de snoei duidelijk dat La Quintinye's aanpak vooral uitblonk in efficiëntie en systematiek. *'Le Potager du Roy'* is het best gekarakteriseerd als een goed georganiseerde, arbeidsintensieve tuinbouwonderneming. De tuin moest niet alleen in de steeds groeiende behoefte van de immer groter wordende hofhouding voorzien, maar moest ook voldoen aan de steeds hogere eisen die vooral op culinair gebied werden gesteld. Het ging niet om voedselvoorziening alleen, maar vooral om de meer imponerende resultaten van de hovenierskunst, die op de tafels van het hof getoond konden worden. Dit gevoegd bij de ruime financiering van de tuin kon La Quintinye het hof en zijn gasten versteld doen staan door spectaculaire gerechten op tafel te brengen. Zo at men asperges in december en vroege aardbeien in april. Vijgen en natuurlijk perziken waren er in overvloed en vooral vroeg, of juist opvallend laat in het seizoen. De vertraagde en de aangejaagde teelt, zoals het heet, kreeg hier een belangrijke impuls. Enthout van lekkere peren, of stekken van goede druiven vonden spoedig hun weg naar het vorstelijke tuinbouwcentrum in Versailles. We vinden honderden namen van peren die door La Quintinye ingedeeld worden naar kwaliteit: goede peren, middelmatige of slechte. Het ging bij de beoordeling altijd om de vorstelijke eigenschap 'smaak' en niet om de groei-eigenschappen, niet de moeilijkheden met ziektes of snoeien. De fruitproductie was uitsluitend op de welvoorzien tafels van de Zonnekoning gericht en het hoveniersverdriet telde niet. Overigens is La Quintinye opvallend geringschattend als hij over appels spreekt. Eigenlijk vindt hij maar zeven rassen de moeite van het aanplanten waard, in zijn fruittuin vinden we er een paar dwergboompjes van. Aan peren en perziken viel meer eer te behalen.

De Zonnekoning was zo ingenomen met het werk van La Quintinye dat deze de koninklijke architect Mansart mocht inschakelen om zich een huis te laten bouwen. Bovendien werd La Quintinye in 1687 in de adelstand verheven. De moes- en fruittuin van Versailles werd een prototype, niet alleen daar waar La Quintinye zelf moestuinen aanlegde, maar door heel noordwest Europa waar Versailles haar invloed deed gelden.

1.5. HOLLAND EN HET FRANSE FRUIT: VOOR SIER EN PROFIJT NAAR EEN HOGERE SNOEIKUNST

In de koopmanssteden van Holland is de tijd van Versailles de tijd van de Gouden Eeuw. In deze periode kwam er een typische stadscultuur tot ontwikkeling. Tuinen en de manier waarop men tegen het tuinieren aankeek, kregen vanzelf het stadse stempel van de koopman: een stadsmens en geldbelegger. De stad Amsterdam is wel het uitbundigst

geweest in haar stadse tuincultuur, niet in de laatste plaats op de buitenplaatsen van de Amsterdamse koopmanselite, juist buiten de stad. De buitens in het Kennemerland of langs de Vecht werden vooral 's zomers bewoond. De eigenaar was er ver genoeg van de zorgen en de drukte van de stad, en dichtbij genoeg om de zaken niet uit het oog te verliezen. Maar niet alleen de winst in de stad bleef zijn aandacht houden, ook de tuinen van de buitenplaatsen waren opgezet met winst in het achterhoofd. Grote delen van de tuin werden ingericht als moestuin, als plantage voor opgaande bomen, of als boomgaard. Een eigen kwekerij voorzag het terrein van het meeste, kleine plantmateriaal, bomen kwamen vaak van gespecialiseerde kwekerijen. In Aalsmeer bijvoorbeeld deden boomkwekers in die tijd voorspoedige zaken met kerse-, perzik- en abrikozebomen. Ook afleggers van goede linden, zogenaamde 'zinkelingen' werden door kwekers verhandeld. Op de buitenplaats werden veel nuttige gewassen opgekweekt. Van de opgaande bomen oogstte men timmerhout en zeker ook veel brandhout dat naar de stad werd gebracht. Groenten en fruit uit de moestuinen van de buitenplaatsen werden in oogsttijd naar de markten vervoerd. Door de ruime aanvoer werd de stad in het oogstseizoen een ware hoorn des overvloeds van de vruchten van het veld. De produktie van de stadstuinen zal ook van belang zijn geweest, maar nam met de groei en de verdichting van de steden af. De overvloed aan fruit en de schoonheid ervan sprak de zeventiende-eeuwse kunstschilders en hun opdrachtgevers aan, zoals blijkt uit het grote aantal stillevenen dat in die tijd werd geschilderd; ook genretafereeltjes met fruit werden populair zoals 'de vruchtenverkoopster' waar de appels 'Aagt' en 'Pippeling' en peren als de 'Bergamot' vanaf de tafel of het marktkraampje rijkelijk naar ons toe lijken te rollen. Op de markt moest de overheid tenslotte regulerend optreden tegen de elkaar beconcurrerende kooplieden die "*malcanderen (...) schelden, injuriëren, plockharen off met vuysten slaen.*" De herfst was voor een stad als Amsterdam het oogstseizoen dat de geneugten van de vruchten bracht. Een lofdicht bejubelde de nieuwe Plantagebuurt achter de Hortus Medicus erom. Zo klinkt het in '*De Amsteldamsche Tempe, of Nieuwe Plantagie*':

*Wanneer de Rijpe Herfst genaakt,
En al de boomen zijn gelaaden
Met schoone vrucht, die `t oog vermaakt
En graage snoepers kan verzaaden;
Dan nodigt u de geurige Aagt,
De gulde Pipling, Bergamotten,
Kaneelpeer; pluk wat u behaagt,*

*Eer zij door wind en reegen rotten,
Pluk lekkertand daar `t oog naar helt,
Maar zorg dat u geen buikwee kwelt.*
(...)
*Hier toont de Hovenier zijn' kunst,
En wacht na d'arbeid `s Hemels gunst.*

Niet alleen in de stad maar ook op de buitenplaats verleende fruit extra glans aan de mooie zijde van de wereld. Het plezier dat de eigenaar-stadsmens van zijn buitenplaats had, bestond uit de geneugten van het gecultiveerde plattelandsbestaan. Onder de groten die zich erop voor lieten staan dat ze 'zelf' hun bomen snoeiden, vinden we vele Hollandse dichters als Adriaen van Blyenburch en Jacob Westerbaan, maar ook Jacob Cats en en Constantijn Huygens verheerlijken het eigenhandig verrichte snoeiwerk. Alleen al een vluchtige blik op de plattegronden van Cats' Sorghvliet toont ons dat hij nooit alle fruitbomen van het uitgestrekte buiten zelf gesnoeid zal hebben. Maar daar ging het ook niet om. De dichters roemden in hun hofdichten het fruit als metafoor van deugd, lering en vermaak. Snoeien, enten en oculeren werd als voorbeeld gesteld van oefening in moraal, levenswijsheid en eruditie, opgedaan in de natuur die gevoeld werd als de goedheid Gods. De weelde van een lommerrijke zomer en in de herfst de aanblik van een rijke oogst van eigen grond was als een gave van de Schepper, voor de eigenaar gratis en als vanzelf. Al het minder plezierige, het zware hovenierswerk, of de ontberingen van de winter werden niet gerekend; de buitenplaatsbezitter was dan al weer in de stad. Op de planken in zijn kelder herinnerden de gedroogde appeltjes en winterperen als de 'Rietpeer' tot in het voorjaar aan de oogst van het voorgaande jaar.

Tegen het einde van de zeventiende eeuw kwam de fruitteelt op de buitenplaats nadrukkelijk onder Franse invloed. Het boek van Le Gendre, de pastoor te Henonville, kwam in Amsterdam in handen van Jan Commelin. Hij was bestuurder van de Amsterdamse Hortus, plantkundige en groothandelaar in medicinale gewassen. Hij vertaalde Le Gendre's boek als '*Oeffening van Vrucht-boomen*'. Zo kwam in 1687 het Franse standaardwerk en handboek in de Hollandse boekhandels. Commelin had met het boekje van Le Gendre weliswaar een primaire bron te pakken, maar miste juist de essentie van een meer systematische aanpak van het snoeien, die door het werk van La Quintinye in Frankrijk alweer ruimschoots werd toegepast. Commelins vertaling was spoedig achterhaald. In 1692 verscheen het Franse boek van La Quintinye in Amsterdam, bij een Franse uitgever in de Kalverstraat. De uitgever had met het boek een bestseller

voor het Hollandse publiek; nog voor het einde van de eeuw verschenen er verschillende nieuwe drukken, alle in het Frans. La Quintinye's boek was in Holland baanbrekend, maar voor de praktijk veel te uitgebreid en breedsprakig. De ingewikkelde theorieën zullen de Hollandse tuinman - het Frans bovendien niet machtig - koud gelaten hebben. Hoewel latere uitgaven een praktische toevoeging kregen, bleef het boek te dik om een gids voor de tuinman te zijn. Veel belangrijker dan een praktisch-technische invloed was de culturele betekenis van het boek. La Quintinye sterkte de kamergeleerden en tuinboekenschrijvers, en niet in de laatste plaats de buitenplaatsbezitters zelf, in het gevoel dat het telen van fruit een aristocratische bezigheid was. Van fruitplantages was niet alleen 'het overvloedige ten dierste te verkopen', maar bovendien getuigden ze van de goede, Franse smaak van de eigenaar van de buitenplaats, zowel in de tuin als op de tafel. Het is bijvoorbeeld tekenend dat met La Quintinye's overduidelijke voorkeur voor peren in de Hollandse tuinboeken appels tijdelijk van de voorgrond verdwijnen. Het aanplanten van Franse rassen van peren en perziken neemt een hoge vlucht, vooral in de kleinschaliger aanplant van de tuin dichterbij de hoofdgebouwen van de buitenplaats. Deze vooraanstaande plaats duidt, terwijl de moestuin van La Quintinye apart stond van de siertuin, op het pronkaspect van de nieuwe fruitteelt, daar kon men het fruit immers aan de bezoeker laten zien en daarmee zijn belezenheid en smaak illustreren. Appels, die in het klimaat van noordwest Europa gezonder en makkelijker te telen zijn dan peren, maar minder pasten in de nieuwe mode, bleven alleen overheersen in de grootschalige fruitplantages die meer een nutseffect hadden en in het ontwerp van de buitenplaats verder van het gebouw lagen. Zo kreeg de "Nederlandtse Tuyn", vanouds bestemd voor zelfvoorziening, in de Gouden Eeuw een toegevoegde klank van glorieuze overvloed, die juist de stadse elite aansprak. De op sier gerichte Franse tuinmode van Versailles had zeker een vérgaande invloed op de Nederlandse tuinarchitectuur, want waar geïmponeerd wordt, wordt tenslotte geïmiteerd. Maar even lokkend als de roep van fonteinen en buxusbroderie was de geur van de Franse peer. De luxe en luchtigheid, de overdaad en pronkzucht van de Franse tuinmode was voor de Hollandse tuinbezitter vooral aantrekkelijk als de welvaart ervan ook tastbaar was.

"In middelmaatige Tuinen moet men alleen maar toeleppen op Magazijnen van deugd en Lekkerny, en niet op die ruimte van vercierselen en pronkeryen". Kleinere tuinen zullen als de Nederlandtse Tuyn van Jan van der Groen nutstuinen gebleven zijn. De grote buitenplaatsen in Holland bleven dat in de grond van de zaak ook, zoals we zullen zien. Door de heel eigen interpretatie van de ontwikkelingen op het gebied van de fruitteelt in Frankrijk werden deze "magazijnen van deugd en lekkernij" tot bijzonder sierlijke nutstuinen. De tuin van Heemstede, een buitenplaats bij Houten onder Utrecht is een

illustratief voorbeeld van de manier waarop nut en sier werden gecombineerd. Zowel een eigentijds schilderij als een idealiserende beschrijving ervan is ons overgeleverd. In 1699 dicht Ad. Reets een hofdicht op het buiten:

"(...)

*Een vruchtbaeren Boomgaard net beplant,
En Moestuin, nood my in te stappen,
Dus zie ik ook aan deeze kant,
O Heemstede! Uw vermaak by trappen.*

(...)

*Hoe heerlijk is deez Tuin gesierd!
Twé Galleryen dicht omtogen
Met groente, dat daar rondsom zwierd,
Vertoonen zich hier aan onze oogen.
De boomen zijn met schoone vrucht
Beladen, die haar sap verkrijgen
Door de aangenaame zomerlucht;
Men ziet de takken nederzijgen
Door zwaarte van het ooft gedrukt.
O Moeshof! waardig om te roemen!
Indien mijn wenssen wel gelukt,
Dan zal men u haast Lusthof noemen.
Hier staat een Lustprieel, van een
Gescheurd heel aardig in vier deelen,
Waar om de Taxis telgen heen
Met altijd duurend groente speelen.
Een juist rond Speelhuis beurd zijn kruin
Omhoog, geboud, heel schoon te aanschouwen,
In 't middelpunt van deezen Tuin,
Naar konst geschilderd en gehouwen.
Hier ziet men 't weelig jonge groen
Door vochtigheid en warmte groejen;
Terwijl de sappige Meloen
In glaze bakken staat te broejen.*

(..)"

De schildering van de tuin van Huis Heemstede toont ons links en rechts in de voorgrond bedden met appels als dwergboom gesnoeid, achterin de tuin zien we iets wat latwerken met peren zouden kunnen zijn.

De Franse tuinkunst die zich onder meer kenmerkte door symmetrie, verre doorzichten, parterres met snoeiwerk van buxus, beelden en bassins met fonteinen, bleef in de Nederlanden beperkt tot de grotere buitenplaatsen en kastelen. In zijn meest uitgewerkte versie is de Franse tuinmode maar op weinig plaatsen toegepast. De Franse verworvenheden in snoeitechniek en leiteelt vonden echter wel overal navolging. Leibomen tegen muren werden, zoals we zagen, zelfs tot in de gewone stadstuin geplant. Op de grote buitenplaatsen werden leimuren gemaakt en fruithagen gezet. Vrijstaande vormbomen werden in zeer grote aantallen geplant. Deze bomen waren op z'n Frans als dwergbomen opgekweekt. Op de vogelvluchtprenten, niet alleen van nieuw aangelegde buitenplaatsen naar Frans model, maar ook van oude plaatsen zien we parterres als echte fruitakkers beplant.

De dwergboom is niet een leiboom in de engere zin van het woord. De snoeitechniek, in Frankrijk ontwikkeld, staat echter in direct verband met de snoeitechniek voor de leivormen. Net als bij de leivormen tegen de muur kon men door de snoei de dwergbomen al op jonge leeftijd vruchtbaar krijgen. Door de sterke en systematische snoei werden eerste kwaliteit vruchten opgekweekt, nog eens in grote hoeveelheden gerekend per tak. Door de kleine boomvorm kon er zonder ladders snel gewerkt worden met snoei en pluk. De dwergbomen staan echter vrij en profiteren dus niet van de muurwarmte zoals leibomen tegen een muur. Daarom werden dwergbomen in de Nederlanden vooral van appels gemaakt, die ook in vrije stand goede kwaliteit vruchten gaven.

Tuinboeken berichten over dwergbomen als '*arbre nains*'; het Franse woord wordt vaak verbasterd als 'arborneins', 'arbrenyns', of iets dergelijks. Anderen spreken van de 'arbor nanus', 'nanus-boomtjes', of kortweg 'naentjens'. De appels werden op onderstammen van de Paradijs geënt. De Paradijs-appel geeft aan de boom een zwakkere groei, zodat de bomen makkelijker in de dwergvorm te houden waren. Om mooie appels te krijgen moest er veel zonlicht en lucht toe kunnen treden; de bomen werden komvormig, dus hol van binnen opgebouwd. De vaasvormige bomen, die later veel gepropageerd werden, zijn niet anders dan een stijvere vorm van het zeventiende eeuwse naentje (zie ILL 10). Voor peren is de vaasvorm van nature niet geschikt, ze stonden in Nederland vooral tegen de muur als espalier. In vrijstaande vormen, vooral in Frankrijk, snoeide men de peren als zogenaamde 'piramide'.

Met 'struikbomen' worden in deze tijd ook dwergbomen van appels bedoeld. We moeten

dus bedenken dat ze kleiner van formaat waren dan wat we tegenwoordig met een fruitstruik bedoelen. De vakken met dwergbomen waren in de grote tuinen volledig opgenomen in de geometrische indeling van het ontwerp. Ook de moestuin lag in Holland binnen de regelmatige ordening van de tuinarchitectuur. Dit in tegenstelling tot Versailles, waar de moestuin met de fruitbomen een apart complex was. Sorghvliet bij Den Haag, De Voorst bij Gorssel, De Hartecamp in Bennebroek en het Huis te Zeist zijn voorbeelden van een aanleg waarin moestuin en fruitplantages opgenomen zijn. Ook Clingendaal bij Den Haag had 'perken van arbre-nains of kleene fruitboomtjes'; het zijn maar een paar voorbeelden. De dwergbomen vond men tot bij de stinzen en borgen van Friesland en Groningen.

De opbrengst aan fruit moet behoorlijk geweest zijn. Op een parterre van een hectare kunnen volgens de opgegeven plantafstanden maar liefst zo'n zeshonderd naantjes staan. In een moderne 'spillenboomgaard' kunnen om en nabij de drieduizend spillen per hectare staan, maar dat zijn dan ook echte spilleboompjes. Eén naantje heeft ongeveer evenveel takhout als vier of vijf spillen. Zo komen we aan een volume van vruchthout wat per hectare de moderne fruitteelt niet veel ontloopt. Opbrengsten moeten toch al gauw in de orde van grootte van de moderne fruitteelt gelegen kunnen hebben. Maar de opbrengst hangt af van een goede verzorging en om aan het fruit te kunnen verdienen moest er in ieder geval gesnoeid en gedund worden om de bomen goed vrucht te laten dragen. Veel buitenplaatsen zullen in het snoei- en plukseizoen een ongekende bedrijvigheid als van een arbeidsintensief fruitbedrijf te zien hebben gegeven.

Door de nieuwe Franse snoeitechnieken kon men de bomen ook in slechte beurtjaren gelijkmatig laten dragen. In het tweede deel van dit boek is precies beschreven hoe snoeien dit effect teweeg brengt. Juist in de slechte jaren, als de aanvoer van het boerenland gering was, waren de prijzen hoog en kon vanuit de buitenplaats toch goede kwaliteit fruit op de markt gebracht worden, hetgeen leidde tot een goede prijs. De grootschalige aanplant van naantjes had overduidelijk een economische achtergrond. Het economische succes van de teelt hing nauw samen met de intelligente aanpak ervan. Buitenplaatsbezitters toonden dan ook een toenemende belangstelling voor de theorie van de snoeikunst. Verhandelingen over het snoeien van fruit begonnen een steeds belangrijker onderdeel van de tuinliteratuur te vormen; er verschenen zelfs handboeken die uitsluitend over dit onderwerp gingen, zoals het werkje van Johannes Goethals. In de tijd dat het boek van La Quintinye verscheen, deed Goethals in Nederland aan 'Oeffening en nauwkeurige Waarneming' van fruitbomen. De nauwkeurige waarnemingen zijn in dezelfde empirische geest als La Quintinye. 'Oeffening' betekent snoeien en opkweken; Goethals beschouwde het als 'het opperste Meesterstuk der gantse

Hovenierkunde'. Zijn waarnemingen leidden na veertig jaar tot een boekje onder de titel *De Snoeikonst der Ooft- of Vrucht-boomen, Regelmatig ontworpen*. Het bescheiden boekje kwam in 1731, een paar jaar na de dood van de schrijver uit en is misschien niet zo systematisch van opzet als het 'regelmatig ontworpen' in de titel belooft. Het is echter in begrijpelijke taal geschreven en direct aan de praktijk ontleend. Goethals moet vele leibomen hebben gezien, want zijn treurnis over slecht behandelde bomen klinkt zo authentiek dat het vandaag de dag nog als waarschuwing geciteerd kan worden; van boven vol gewas en onderaan kaal is namelijk het uiterlijk dat vele leibomen nog steeds bieden. Goethals:

"De holle ledigheid, die in de Struik-Boomen genoeg in 't oog loopt, is noch veel wanstalliger in de Lei Boomen, die doorgaans by de onkundige Hoveniers, alleen het bovendeel van een muur of schutting bekleeden; alwaar de jonge Looten dan zeer verwardelyk en by bosjes groeiende, voor 't meeste gedeelte geheel boven de muur of schutting uitsteeken: en daar ziet men dan zo een Boom onnuttelyk zyn kracht verguisten; dewyl men genoodzaakt is dikmaals in een somer, deze elendige Looten af te breeken, op dat ze door de wind niet gescheurd zouden worden; terwyl het hert van de Boom alleen uit kaale, mossige, en ruwe oude Moer-takken bestaat, die van alle fyn Vrucht-hout ontbloomt, en dikmaals vol knoosten en wonden zyn. En by gevolge is zo een muur, schutting of heining, die van onderen af tot boven toe eenpaariglyk behoorde gedekt en bekleed te zyn, gantsch kaal; en zulke Lei-Boomen zyn van alle gieraad t'eenemaal ontbloomt."

Goethals moet vooral een man met veel praktijkervaring geweest zijn, omdat veel van de technische termen die hij gebruikt Nederlands zijn en geen vertalingen uit het Frans. De tweede druk van het boek van Goethals werd uitgebreid met een extra hoofdstuk getiteld *Aanmerkingen van een voornaam Liefhebber*; de aanmerkingen bestaan uit tientallen praktische en minder praktische tips. We weten niet wie deze voornaam Liefhebber van de snoeikunst geweest is, maar oordelend naar de inhoud van de aanmerkingen moet het iemand uit de kuststreek zijn. Om de groei van een te sterk groeiende boom te remmen beveelt deze Liefhebber de lezers bijvoorbeeld aan om een greppel rond de stam met 'klaar duinzand' te vullen. Het klare duinzand bevat geen voeding voor de boom en zal zonder twijfel de groei remmen; maar ook toen al moeten er betere methodes geweest zijn.

Bij Goethals wordt, zoals elders, het leifruit als een sierlijk onderdeel opgenomen in het geheel van de tuinarchitectuur Dit onderstreept nog eens het stijlverschil met wat uit vroegere hoveniersboeken spreekt, zoals dat van Van der Groen, die de indruk geeft dat de boomvorm er niet zo veel toe doet. De schoonheid van een goed gevormde boom vindt

bij Goethals juist ruim aandacht; hij laat de lezer beseffen dat een ordelijke opbouw van een boom niet alleen een sieraad voor de tuin is, maar ook dat een netjes opgebouwde boom veel mooiere vruchten geeft, waarmee de vruchten zelf, net als de boom tot sieraad worden. Goethals stelt het aldus: "*Het geeft een groot çieraad aan den Boom en de Vruchten, de Boomen te snoeijen en te houden op eene enkele gang; dat is, datze niet drie, vier of meer randen of gangen hebben, gelyk Onkundigen hun Boomen veelyds snoeijen.*" De kundige snoeier leidt en snoeit zijn boom zo, dat de gesteltakken enkel zijn, zich niet nog eens vertakken. Door deze, inderdaad sierlijke, regelmatige opbouw dragen de bomen meer en mooiere vruchten.

Behalve vrijstaande boompjes zien we ook hagen van leifruit, de ooft-heiningen, veelvuldig toegepast, steeds met nut en sier als gecombineerd doel. Ze werden net als de dwergbomen met een veelheid van termen aangeduid: de 'glinting' bijvoorbeeld was een lattenwerk langs een pad, midden door een tuin. De aanblik van een sierlijke, met peretakken bedekte glinting leidde tot de volgende optekening:

*"De glinting die met peeren is bedekt,
Die uitgebreid aan latten zyn gebonden,
En zich van 't huis tot aan de heining strekt,
Werd in de herfst met ooft vervuld bevonden:
Met ooft, dat ons het vruchtbre Vrankrijk schenkt".*

Het woord glinting kreeg, net als het woord 'spalier', in de loop van de tijd ook de meer algemene betekenis van peren haag. In Brabant en Vlaanderen sprak men ook wel van 'gelinte' of 'gelente', en naar analogie van het Franse contrespalier van 'tegen-gelente'. Voor de fruithagen werden de espalier-, of 'heiningboomen', ook wel 'lattingboomen', aan latwerken aangebonden en waaivormig opgeleid. Het Franse '*eventail*' waarmee men deze vorm aanduidde werd in het Nederlands heel toepasselijk als 'pauwestaart' vertaald. Het 'fatsoen' van de pauwestaart bestond erin dat de gesteltakken zo weinig mogelijk vergaffeld, als een enkele 'gang' het vruchthout droegen. In de tuin van Sorghvliet had men weer een ander type, 'hooge schutten van gevlogte Peere Boomen'; het waren eenvoudige, rechthoekige houten ramen met latwerk, waardoorheen peren gevlochten waren. We mogen aannemen dat dit 'vlechten' hetzelfde is waar Jan van der Groen op doelde. Het ziet er nogal warrig uit; het onderhoud van deze 'gevlogte Peere Boomen' moet moeilijk geweest zijn. De snoeier kan er niet makkelijk bij en de peren groeien zichzelf klem in het latwerk. Niettemin laat de illustratie keurige peertjes aan de 'schutten' zien. De schutten vormden onderdeel van de tuinarchitectuur van de moestuin; ze

begeleidden het grote 'Kruyspad der Moesthuyn', een opzet die vaag aan de symmetrie van *Le Potager*, de moestuin van Versailles doet denken. Ook de Hartecamp in Bennebroek had een 'Kruyspad van de Moestuynen' en een oude plattegrond doet vermoeden dat de paden van dit 'Kruyspad' aan beide zijden eveneens door perhagen begeleid werden.

Resumerend kunnen we stellen dat de moestuin van La Quintinye - die geen onderdeel van de siertuin voor het paleis was - de gasten alleen kon imponeren met de vruchten op tafel. De moestuin was niet bedoeld als siertuin. Met de Hollandse interpretatie van de Franse tuin kwamen de fruitbomen met vrucht en al op een prominente plaats in de tuinarchitectuur te staan. Dankzij La Quintinye konden peren in gesnoeide hagen in Holland zelfs de monumentaliteit van de voorgevel van een huis benadrukken. De Nederlandse tuin- en landgoedeigenaren hadden met hun geïntegreerde stijl eigenlijk alles in één: de gestileerde fruitbomen, met hun bloesem in het voorjaar en hun overdadige fruit in het najaar, pasten zowel in de barokstructuren als bij hun schoonheidsgevoel voor het fruit zoals dat ook bestond bij de stilleven schilders en de schrijvers van het hofdicht. De grondbezitter werd om zijn verfijnde culinaire smaak en de door hem toegepaste snoeitechnieken bewonderd als een ontwikkeld man, terwijl hij intussen kon telen en handelen met de motieven van een boer of koopman. De Franse herkomst van de nieuwe technieken verschafte hem hierbij als het ware een alibi; het was Frans dus cultureel, verfijnd: het mocht.

1.6. DE SIERMUUR: HET PALMET MET DE WATERPASSE TAKKEN

Met de aanleg van moestuinen bij Franse paleizen werden voor het eerst op grote schaal muren gebouwd die uitsluitend bedoeld waren voor het telen van fruit. Voor een bouwmeester die kon tekenen was er verder weinig fantasie nodig om verschillende vormen te bedenken. Dat een nis in een muur bijvoorbeeld meer beschutting tegen wind biedt en een uitspringend deel daarentegen meer zon vangt, leidde tot allerlei bouwkundige varianten met uit- en inspringende delen. In de binnenduinstreek van Holland en hier en daar meer landinwaarts vinden we nog steeds veel van deze oude siermuren bestemd voor het kweken van fruit. Voor het overgrote deel dateren ze van de eerste helft van de achttiende eeuw. Het moet in die tijd een ware rage geweest zijn van Cromvliet in Rijswijk tot Bergen in Noord-Holland. De bekendste is wel de fruitmuur van Huis te Manpad in Heemstede. Samen met de inmiddels meerendeels stokoude fruitbomen die ertegen geplant staan, is de muur een waar sieraad voor de tuin. We zullen

Het Manpad later in de geschiedenis van het leifruit nog eens tegen komen; de oude fruitbomen zijn niet achttiende-eeuws. Van bovenaf gezien is de muur van Het Manpad een regelmatig golvende slingerlijn. In 1737 werd de muur "*volgens een nieuw stelsel, golvend gebouwd (...), teneinde zodoende de daartegen geplaatste vruchtboomen de zonnestralen beter zouden ontvangen*". Langs de muur lopend heeft deze om en om bolle en holle stukken. Dit type noemen we een slangemuur. De hollingen leveren een warmer microklimaat dan een gewone platte muur. De zon draait in de loop van de dag over de holling en staat steeds loodrecht op een deel van de muur; de bestraling door de zon is beter. De hollingen bieden bovendien nog eens beschutting tegen de wind. Om te profiteren van het bijzondere microklimaat van de slangemuur moeten de bomen midden in de holling worden geplant. Vanuit de stam in het midden breiden de takken zich vanaf de verticale stam naar beide zijden regelmatig uit. Redenerend vanuit de constructie van de muur is een palmet met horizontale takken de meest voor de hand liggende leivorm voor de slingermuur. We zullen zien dat in de achttiende eeuw ook om andere redenen deze vorm voor leimuren werd gebruikt. Ontegenzeglijk is de slangemuur bouwkundig slim van constructie; de muur is niet dikker dan de breedte van een baksteen en heeft toch de gewenste stijfheid. Met het enigszins elastische kalkcement van destijds, kon de muur over honderden meters op een betrekkelijk smalle funderingsstrook worden gebouwd. Omvallen of scheefzakken kon haast niet. De bouw moet eenvoudig, snel en relatief goedkoop zijn geweest. Daarbij bezat de slingerlijn van de slangemuur de elegantie van de "*de swier en manier van 't Franse Hof*" en kan het al geen wonder meer heten dat de muren in Holland populair werden. Maar er waren ook andere vormen met zig-zag belijning of met een meer barokke in- en uitbocht. De '*mur à retranchements*' was een aaneenschakeling van rechthoekige nissen om en om naar voren en naar achteren geplaatst.

De grote populariteit van de siermuren bracht ook critici op de been. Een van hen was Pieter de la Court van der Voort (1664-1739), een puissant rijke koopman en kunstverzamelaar, die van zijn vader, een belangrijk politicus en ook niet onbemiddeld, de buitenplaats Meerburg onder Leiderdorp geërfd had. Pieter de la Court schreef een leerzaam boek over de tuinkunst van de buitenplaats: '*Byzondere Aenmerkingen Wegens het aenleggen van Pragtige en Gemeene Landhuizen, Lusthoven, Plantagien, en aenklevende Cieraeden*', dat in 1737 in Amsterdam verscheen. De la Court geeft in zijn boek een gedetailleerd beeld van de tuincultuur van de Hollandse binnenduinstreek, maar in alles is hij steeds wat behoudzuchtig, zodat we vooral moeten letten op wat hij juist afkeurt, om een beter beeld te krijgen van hoe de tuinen er werkelijk uitzagen. Watervallen, fonteinen en grotten vindt hij bijvoorbeeld "geld-spillende Cieraeden"

waarvan er niet meer aangelegd moeten worden "als om aen de mode te voldoen". Ook "byzonder maeksel" van muren, siermuren voor fruit dus, vindt hij niet nodig:

"Die de Zomer-warmte aen Boom-vrugten tragt te vermeerderen door byzonder maeksel van Muuren of Schuttingen om daer tegen te planten, zal zig al zoo zeer bedrogen vinden; als die andere Oranje-huizen, Kassen en Bakken als Regt-liniede maekt; want deze regt-liniede zyn alleen de bequaemste, gevende genoegzaeme zomer-warmte: de holle muuren, de muuren van retrenchement, de zige zaege, en de voor-over-hangende wit geverfde schuttingen doen branden: want de muuren zyn doorgaens door de wederkaetzende Zonne-straelen te heet; zoo dat digt beplankte schuttingen dienstiger bevonden hebbe; (...)".

Pieter de la Courts afkeurende woorden over onnodig uiterlijk vertoon in de tuin stonden niet op zichzelf. De overvloedige mogelijkheden om luxe in de tuin ten toon te spreiden door een weelderige barokaanleg met fonteynen en loofwerken werden in Nederland maar ten dele toegepast. Maar als het te combineren viel met profijt, dan was bijna niemand vrij van pronkzucht. De lange lijsten van nieuwe variëteiten van peren bijvoorbeeld die in de tuinboeken verschenen, daagden uit tot verzamelen en het elkaar de loef af steken. En weer tot kritiek daarop: *"Wij houden weinig van het breed voordoen met de meenigte, en geensins aangedaan van het vermaak van sommige Lief-hebbers, die rond uitseggen, datse van alles in haar Tuin moeten hebben wat er haast valt; soo datse roemen derven op twee- of driehondertley Peeren, menigten van Persikken, Pruimen, Appelen, Druiven, &c. daarse ook een vervaarlijk getal van opgeeven, en diese alle voor goed keuren (...)"* Natuurlijk ging het vooral om de klinkende Franse namen en werden bij alle opschepperij de ziekelijke en in noordelijker streken slecht groeiende soorten gewoon meegerekend. De Franse peren die het wel deden en aanvankelijk zeer populair werden, waren rassen als 'Virgouleuse', 'Rousselet', 'Cuisse Madame', 'Robine', 'Saint Germain' en 'Saint Lezin', waarvan we de namen ook in allerlei andere schrijfwijzen tegenkomen. In Noord-Holland komt men bijvoorbeeld nu nog wel eens een oude boom van het ras 'Sistermijn' ('Saint Germain') tegen. In achttiende-eeuwse plattegronden van fruittuinen vindt men veel 'Virgouleuse' en 'Rousselet'. Peren, met hun zachte vruchtvlees, hadden in Versailles de voorkeur, mede omdat in die tijd de gebitten niet al te best waren, een reden waarom zeventiende eeuwse handappels ook altijd erg zacht zijn. De peer 'Cuisse Madame', letterlijk vertaald als 'Damesbil' of 'Damesbout' is overigens een aardig voorbeeld van een hoofse peer uit Versailles. De naam illustreert immers zo goed dat het om peren ging die een rol speelden bij de conversatie, de tafelcultuur van het hof. We mogen ons de vrucht voorstellen als een zachte, vlezige peer, langgerekt met een wat bonkig uiterlijk. Dijen van dames dienden in die tijd andere schoonheidsidealen dan tegenwoordig, zoals

bijvoorbeeld een beroemde tekening van Cornelis Troost ons laat zien. De prent toont ons Prins Eugenius op bezoek in priksalon Huize Therese aan de Prinsengracht. Een rij dames paradeert met de billen ontbloot voor een groepje heren; 'Les cuisses des madames' zijn fors en bonkig, en doen onmiddellijk denken aan de peren die men steeds in zeventiende- en achttiende-eeuwse festoenen en fruit-guirlandes afgebeeld ziet. Het zijn forse, bonkige peren waar de ribbels met knobbels naar een groot kelkgat toelopen. De vorm is vergelijkbaar met de moderne peervormige kweepeer.

De 'Virgouleuse', 'Rousselet', 'Cuisse Madame', 'Robine', 'Saint Germain' en 'Saint Lezin' zijn overigens juist de peren die La Quintinye als favoriet opgeeft; zij moesten door De la Court en zijn tijdgenoten dus voor alles worden geprobeerd. De genoemde rassen werden moderassen en bleken krachtige groeiers:

"Altemets sijn'er Boomen soo weelderig in't groeyen, datse niet konnen getemt werden, men moetse dan, het sy in de hoogte, maar het best is op de sijden, de ruime loop geeven, (of anders sal men niet anders als waater-looten krijgen) tot datse sig beginnen te schikken tot vrugt te dragen; soodaanig sijn gemeenelijk de Virgilleuse, Quisse Madame, St.Lesijn, Robine, Roselet, &c. (...)". De in Holland op de vochtige, venige gronden sterker groeiende Franse rassen werden door de te sterke groei pas na vele jaren vruchtbaar. Het horizontaal leggen van de gesteltakken was een manier om de groei te vertragen en sneller vruchthout te krijgen. Aan leibomen tegen de muur was dit zelfs de enige manier, omdat de boom er anders in een paar jaar tijd overheen zou zijn gegroeid. Het palmet met de horizontale takken werd de leivorm voor de siermuur.

Ook Pieter de la Court deelt de lezer zijn ervaringen met het palmet met horizontale takken mee; zo beveelt hij aan om van een leiboom nooit takken binnenwaarts te laten groeien, want *"der zelve cierlykheid bestaat daer in, dat de vleug-takken wederzijds van den midden hoofd-tak even matig wyd uitgegroeit en regt waterpas gebonden zyn (...)"* en *"Om de boomen door leidinge en aenbindinge eene cierlyke gestalte te doen hebben, zal men met den midden hoofd-tak beginnen: deze moet regt op, en daer uit, wederzyds, de verdere takken voortkomen; welke wederzydse vleug-takken regt uitgestrekt, zoo veel doenlyk, waterpas moeten aengebonden worden, (...) wordende ieder vleug-of lei-tak van eenen kragtig-groeyenden Moerbeziën-boom best twaelf duimen, van eenen Peere-boom tien duimen, en van minder kragtig gewas agt duimen van den anderen aengebonden; alhoewel dit in den beginne zeer wyd schynt te zyn, zoo leert de ondervinding, dat zodanige de cierlykste en vrugtbaerste boomen zyn; daerentegen maeken de aendikkende takken, wanneer digter aengebonden zyn, meer misstand; zelfs zullen de Moerbeziën alsdan, door de te digte overvloedige bladen, veelyds onryp afvallen."* Leibomen dus met een doorgaande stam waaraan horizontale gesteltakken, 'vleug-takken', staan.

Goethals en zijn 'voornaam Liefhebber' beschrijven eveneens het palmet met horizontale takken. De 'waterpasse Looten van middelmaatige dikte' kunnen goed tot 'Vrucht-Takken' dienen. Wij zouden zeggen dat de horizontale gesteltakken van appels of peren veel vruchthout leveren.

De Franse fruitboeken geven geen illustraties van het palmet met de horizontale takken; de vorm werd er niet of nauwelijks besproken. In een Duits handboekje, uitgegeven in Praag, treffen we er wel een afbeelding van aan. Het boekje is geschreven door de Fransman Calvel, die in Praag op dezelfde moeilijk te temmen groeikracht van de Franse moderassen stuitte als de Hollanders. In Duitsland werd het palmet met de liggende gesteltakken eveneens een typisch achttiende-eeuwse vorm. Het was de enige bruikbare espaliervorm die men in noordelijker streken aan de daar te sterk gewas vormende Franse moderassen wist te geven. Met een Franse peer tegen een, verhoudingsgewijs lage, slangemuur moest men al helemaal de breedte in. De afstand tussen twee bollingen kan bij zo'n muur wel tien meter zijn. Een espalier in de holte geplant, moet dus een breedte van tien meter in beslag nemen. De sterk groeiende Franse rassen zullen inderdaad zonder moeite deze breedte met horizontale, vruchtdragende takken hebben gevuld. Zulke brede bomen zijn op dit moment een zeldzaamheid. Als er tegen een zeventiende eeuwse muur fruit geplant staat, gaat het bijna steeds om negentiende-eeuwse compacte vormen. Een andere manier die men in de achttiende eeuw toepaste om de sterke groeiers te leiden was om laag bij de grond twee liggende draagtakken op te kweken, waarop in rijen staande gesteltakken werden gezet. Het is echter niet gemakkelijk om ook de takken aan het eind voldoende in de groei te houden. Erg populair werd deze vorm nooit; ook in dit geval ging het om hoog en vooral breed uitgroeiende leibomen.

Bij de slangemuren op de buitenplaats was de noodzaak van een vroege vruchtbaarheid niet direct aanwezig; een tuinbaas kon rustig tien jaar doen over het opkweken van dergelijke zware leibomen. De ideale aanblik van deze espaliers wordt door Pieter de la Court als volgt beschreven: "*boomen als groene tapisseryen, van onder tot boven met takken voorzien, door bladen bedekt, en daer tussen met vrugten beladen*".

Met de komst van de vrijstaande fruitmuren en de Franse rassen komt zo voor het eerst de meer groeivertragende, geometrisch gevormde leiboom in zwang. Toch heeft de vertrouwde, zeventiende-eeuwse waaier nog niet afgedaan. Aan hogere muren - vier, vijf meter hoog - kan met een lange stam een sterk groeiende peer ook in waaivorm goed vruchtbaar worden. Maar zulke hoge muren werden nooit als vrijstaande tuinmuur gemaakt, het gaat hier om espaliers aan gebouwen. De la Court:

"Men kan de takken aen hooge gebouwen een weinig meer na om hoog doen ryzen en aenbinden, nogtans altyd agt gevende, dat het geschiede na de wyze van eenen waeyer, of

de vingers van eene uitgestrekte hand: ook moet men tydig voorzien, dat, met het uitgroeyen der takken, der zelve toppen noit aen malkanderen raeken (...)"

Aan de muur van een hoog gebouw kan de stam van een leiboom zo lang zijn dat de groei zelfs te traag wordt. Door de takken schuin, als een waaier aan te binden, trekt de groei weer aan.

In de tweede helft van de achttiende eeuw verandert er in de snoeivormen niet zo veel. De Nederlanden bleven grotendeels buiten de politieke verwickelingen en oorlogen die elders in Europa woedden. De vrede was gunstig voor de handel, waardoor het land ondanks een relatieve teruggang, een rijke en gewaardeerde bondgenoot bleef. Gegoede burgers leefden van de geldhandel en hadden zo tijd en gelegenheid voor amateur-beoefening van wetenschappen of voor het aanleggen van verzamelingen of bibliotheken. Vertrouwen in de rede en de doelmatigheid van de natuur groeide, waardoor experiment en onderzoek in tuinbouw en plantenteelt werd gestimuleerd. Linnaeus had in 1735 zijn *Systema Naturae* klaar, waarmee de bekende planten in een theoretische samenhang konden worden ingedeeld. Zijn systeem was gebaseerd op nauwkeurig geobserveerde details van de bloemopbouw. Daarbij beschouwde hij meeldraadbloemen en stamperbloemen als mannelijke respectievelijk vrouwelijke bloemorganen. Baanbrekend voorwerk was onder anderen door de Fransman Vaillant verricht. Hij had in 1717 in Parijs een openbare les over de seksualiteit van planten gehouden, waarmee hij een ongehoord inzicht in het plantenrijk etaleerde. Zijn 'obscene' visie ontketende een groot schandaal.

In de fruitteelt volgde men dit soort ontwikkelingen op de voet. Een eerste geïllustreerde systematische verhandeling over fruitrassen verscheen; dat was de in 1758 in Leeuwarden uitgegeven *Pomologia* van Johann Hermann Knoop (1706?-1769?), een boek van Europees belang. Het boek geeft afbeeldingen en beschrijvingen van vele rassen van diverse fruitsoorten.

In Duitsland bestoof Johann Mayer (1737-1804), schrijver van *Pomona Franconica*, voor het eerst kunstmatig perebloesem met een penseel. Ook zijn experimenten werden als pervers beschouwd, en hij moest zich hoeden niet door de wereld voor gek te worden verklaard. Vruchtvorming had iets met bijen van doen, goede hoveniers waren goede bijenhouders, maar dat het ook met een penseel kon.... Ondertussen was wel een belangrijke stap gezet naar een meer systematische aanpak van kruisingsproeven bij het zoeken naar nieuwe fruitrassen. Door de kunstmatige bestuiving kon men nu zeer precies, met bekende ouderplanten, zaden voor mogelijk nieuwe kruisingen verkrijgen.

Johann Hermann Knoop was behalve schrijver ook tuinbouwkundige, leraar en landmeet- en wiskundige. Hij gaf onderwijs in de wiskunde en was vanaf 1731 als hortulanus in dienst van Prinses Marie Louise van Hessen-Kassel, weduwe van de jong gestorven stadhouder van Friesland Johan Willem Friso. Zijn eerste boek, *Werkdadige Meetkunst*, over de landmeetkunde, kwam uit in 1744. Knoops veelzijdige belangstelling voor aardrijkskunde, meet- en wiskunde, gaf hem in zijn tuinboeken een brede en systematische kijk op de materie. Naar verluidt wegens zijn drankzucht, werd hij rond 1749 ontslagen. Het zal hem bij het schrijven niet gehinderd hebben want hij blijkt een produktief schrijver.

In 1753 kwam Knoops hoveniersboek uit: *Beschouwende en werkdadige hovenier-konst*. Dit werk van Knoop geeft ons een beeld van de leibomen van zijn tijd. Maar volledig is het beeld niet. Knoop legt de snoeikunst uit aan de hand van de geschriften van La Quintinye, weliswaar een gezaghebbend boek, maar in deze tijd door de praktijk toch al ruimschoots achterhaald. Knoop neemt de indeling van de snedes waarmee men takken af kan snijden gewoon over van La Quintinye. De afbeelding die de opbouw van de gesteltakken van een vormboom behandelt, is Frans. Knoop vindt de waaivorm daarom ideaal en wijst vormen met horizontale gesteltakken af. Op oudere leeftijd is het moeilijk de groei regelmatig verdeeld te houden, helemaal als een tak afsterft en uitvalt. Daar heeft hij wel gelijk in, maar hij gaat voorbij aan de bruikbaarheid van deze vorm voor sterk groeiende fruitbomen, zoals de Franse moderassen. Bij de waaier is het probleem van uitvallers eenvoudig door bijbuigen te verhelpen, zodat de bomen steeds "*als groene Tapisseryen in de aangename Somer-tyd te sien*" zijn. Aardig zijn de afbeeldingen van siermuren en sierlatwerken die hij geeft. De houten sier-waaivormen dienen om vrijstaande waaiers tegen op te leiden. Knoop geeft een aantal ontwerpen, maar zegt dat een ieder die kan tekenen gemakkelijk andere vormen kan bedenken. De leimuren die hij in zijn afbeelding laat zien doen meer academisch aan; het zijn schematische ideeën van de meetkundige Knoop.

Het belang van Knoop is vooral zijn systematische verhandeling van een veelheid aan fruitrassen. Voor pomologen is zijn geïllustreerde *Pomologia* nog steeds een interessante bron. Knoop leidt het einde in van de eerste golf van enthousiasme over het leifruit, maar laat zien dat de fruitkunde een nieuwe richting is ingeslagen.

Ook in de Nederlanden veranderde het wetenschappelijke beeld, maar de tuinman met zijn snoeimes merkte er aanvankelijk niet zo heel veel van en zowel de waaier als het palmet met de liggende takken bleven in gebruik.

1.7. DE POMOLOGIE

De overzeese handel had vanaf de zeventiende eeuw in onze streken allerlei exotische, vaak niet winterharde gewassen in omloop gebracht. Het bezit van een collectie van deze planten en een oranjerie of gestookte kas om ze erin op te kweken was een nieuw statussymbool geworden; het getuigde van contact met verre landen, begrip van de wereld of zelfs van de Schepping. De tot dan toe ongekende plantenweelde bracht in de loop van de achttiende eeuw grote veranderingen teweeg in de wetenschappelijke plantkunde; de praktijk van de tuinbouw en de tuinarchitectuur veranderde gaandeweg van een behoudend voortkweken van het bestaande naar het avontuurlijk uitproberen van het onbekende.

Wat het fruit betrof, was er een snel groeiend enthousiasme voor nieuwe variëteiten. De fruitkundigen raakten nu meer betrokken bij het veredelen; de belangstelling voor de snoeikunst liep terug. Ook de jongere hoveniers keken niet meer naar de espaliers om. Wie wilde verdienen ging in de bloemen, het snoeiwerk werd als tweederangs werk beschouwd; het werd erbij gedaan, maar alleen als er geen betere verdienste was. Onder jonge tuinlieden waren er nog maar weinigen die wisten hoe een fruitboom gesnoeid moest worden, laat staan een leiboom. De scholing van de vakman was op de bloemeteelt, op de toekomst gericht en stimuleerde de belangstelling voor de nutsteelten niet bepaald. Fruit en groenten was iets voor boeren geworden. Op de buitenplaatsen hielden de tuinbazen van de oudere generatie nog wel de tradities hoog. Op het gebied van bloemen kenden ze nauwelijks andere soorten dan de oranjerieplanten, de myrthe, de rozemarijn en de violier, maar ze wisten wel precies hoe je vijgen, peren en perziken als espalier moest opkweken; dat laatste deden ze dan ook al generaties lang op precies dezelfde manier.

Tegen het midden van de negentiende eeuw kwamen er steeds meer vakbladen voor horticultuur en tuinkunst op de markt, met steeds grotere oplagen en luxueuzere opmaak. België spande de kroon met maar liefst veertig tuinbouwkundige tijdschriften, meest franstalig, die regelmatig verschenen. Bladen als *L' Horticulteur Belge*, *Herbiér de l'Amateur des Fleurs*, of *La Belgique Horticole* toonden nieuwe sierplanten, import uit Afrika, Amerika en Azië, met prachtige platen van de zo sprookjesachtige en onwerkelijke bloemen. Het gesprek van de dag ging over verwarmde kassen en de onbekende exoten. Iedere tuinjongen droomde van de orchideeënkweek en was het een begeerde eer om knecht bij een Bloemist, of Bloemkweeker te mogen zijn. De lithografie bleek een druktechniek die met grote natuurgetrouwheid van kleur en

detail de plantenwereld kon weergeven. Vooral België speelde een leidende rol bij de ontwikkeling van de techniek en de produktie van platen. Botanische en tuinbouwkundige publikaties werden stukken beter met een mooie litho erbij. Dit werd al vroeg ingezien door de actieve kweker Louis Van Houtte (1810-1876). Hij zette een lithografische drukkerij op bij zijn kwekerij te Gentbrugge. Hij liet in 23 delen *Flore des Serres et des Jardins de l'Europe* (1845-1880) verschijnen. Van Houtte – ook gekend van de vele nieuwe Gentse azalea's die hij veredelde - was zeker geen gewone kweker. Hij vestigde een tuinbouwschool rond zijn kwekerij/uitgeverij. Mannen van naam uit de latere wereld van het leifruit genoten er hun opleiding.

De fruitwereld raakte ook in de ban van de prachtige kleurenplaten; ze documenteerden de beschrijvingen van bestaande rassen beter dan ooit. Van de pas gewonnen variëteiten straalden ze bovenal op een indringende manier de triomf van het nieuwe uit, vooral wanneer de prent met een laagje glanzende vernis werd afgewerkt. De prenten vormden een enorme stimulans voor de beoefenaars van de pomologie, de wetenschap van de fruitrassen. Diverse met litho's geïllustreerde 'pomologieën' verschenen in heel Europa. Het fraai geïllustreerde standaardwerk *Pomologia Batava*, kwam in Leiden uit door bemoeienis van de 'Koopmankoning' Willem I. Het boek toont Noordnederlandse fruitrassen in heldere en duidelijke kleuren met voor die tijd ongekend goede beschrijvingen. In Engeland kwam *The Pomological Magazine* uit als tijdschrift met prachtige litho-illustraties van fruitrassen van het continent voor het Engelse publiek. In België werd het *Album de Pomologie* maandelijks uitgegeven over een periode van vier jaar. De ontwikkelingen volgden elkaar in heel Europa in snel tempo op. Dankzij de tuinbouwkundige genootschappen die vaak met hun eigen tijdschrift internationale netwerken opbouwden, vervaagden ook in de pomologie de grenzen tussen de verschillende landen. Het werd een respectabele wetenschap waarin internationale eer en erkenning te behalen viel. Grote pomologen beheerden hun proeftuinen als ware onderzoeksinstituten, waar systematische proeven tot nieuwe rassen leidden. Zo had de Belg Jean Baptiste van Mons (1765-1841) in 1817 al zo'n achthonderd peren in zijn verzameling. De Duitse pomoloog dr. Ed. Lucas had meer dan drieduizend namen van diverse fruitsoorten op hoog- en halfstam in zijn tuin te Reutlingen. Welke pomoloog droomde er niet van zijn nieuw gewonnen ras gedrukt en verspreid te zien met een schitterend glanzende steendruk? Publikatie verzekerde niet alleen eigen roem, maar ook afzet en verkoop van het nieuw gewonnen ras. Men verkreeg in één klap zowel roem als verkoop, wanneer men een variëteit naar zichzelf vernoemde. Majoor d'Esperen, een pomoloog, bedacht 'Bergamotte d'Esperen' en 'Seigneur d'Esperen' als namen voor een paar van zijn nieuwe aanwinsten. Collegiale veredelaars vernoemden, volgens goede

botanische traditie, nieuwe rassen vooral naar elkaar. Met name in België ontstond zo'n levendig enthousiasme voor het veredelen en werd er door velen zo serieus aan gewerkt dat men tegenwoordig wel van een 'peromanie' spreekt. Opnieuw waren het namelijk de peren die het meest tot de verbeelding spraken.

Door de ontwikkelingen in België, maar ook in Frankrijk, Engeland, Duitsland en zelfs Amerika kwamen er steeds meer variëteiten bij; maar tijd en systematiek ontbraken om ze stelselmatig uit te proberen op hun bruikbaarheid. De naamgeving was een chaos, die alleen maar groter werd. Hoe vaak heeft niet iemand een uit verre streken meegenomen stuk enthout van een goed pereras opgekweekt en als nieuw met een nieuwe naam nogmaals de wereld ingezonden? Vanaf het midden van de eeuw werd door iedereen de noodzaak gevoeld om de krachten te bundelen om duidelijkheid te scheppen in de verwarde en verwarrende naamgeving van het fruit.

In landen als België, Nederland en Duitsland werden pomologische verenigingen opgezet die internationale uitwisseling van ervaringen, kwekersmateriaal en literatuur zagen als middelen om gezamenlijk licht te scheppen in de duisternis. De verenigingen gingen uitgaven verzorgen waarin fruitrassen systematisch werden beschreven.

1.8. DE TEELT VAN DELICATESSEFRUIT VOOR DE HANDEL

In de loop van de eerste helft van de negentiende eeuw ontstond een hernieuwde belangstelling voor de leiteelt. Met de lage lonen was het lucratief om te investeren in gespecialiseerde teelten, waarbij door arbeid, door het snoeien, zowel kwaliteit als produktie werden verhoogd. Later, met de industriële revolutie, konden bovendien door de verbetering van de infrastructuur en met de komst van het spoor de afzetgebieden worden vergroot. De economische ontwikkelingen brachten een welgestelde middenklasse voort, die zich de aankoop van delicatessen zoals tafelfruit kon permitteren. Er werd een zeer intensieve teelttechniek ontwikkeld waarin veel aandacht werd besteed aan het verbeteren van de snoeimethodes.

De regionale fruitteeltcentra, waar delicatessen zoals tafeldruiven en perziken geteeld werden, werkten gestaag aan het intensiveren van de teelt; aan het nog vruchtbaarder maken van nog jongere bomen op nog kleinere oppervlaktes. De beste manier om dit te bereiken was preciezer te snoeien.

In Montreuil had de teelt van perziken aan waaiers een enorme bloei doorgemaakt, en was het afzetgebied van het Parijs van de Zonnekoning gegroeid tot het volkse Parijs van

na de Revolutie. In de loop der tijd waren de losse perzikwaaiers vervangen door veel strakkere vormen, waarmee met stelselmatiger snoeien hogere opbrengsten gehaald werden. Deze strak-geometrische perzikwaaiers van Montreuil waren beroemd.

Een commerciële teelt van druiven voor directe afzet op een markt in de buurt kwam snel opzetten in plaatsen als het Franse Thomery, het belgische Hoeylaart en het Nederlandse Westland. Ook hier werd op allerlei manieren gewerkt aan de verhoging van produktiviteit en kwaliteit door aanpassing van snoeimethoden en door verbetering van het microklimaat. Wat dat betreft leek de druiventeelt in Thomery - zoals we zullen zien - in veel opzichten op die van het Westland in Zuid-Holland. Het Westland profiteerde van de afzet overzee in Londen, in Thomery produceerde men voor de hallen van Parijs. In Thomery stonden de druiven in leivormen tegen muren, de kwaliteit van het fruit was hoog. Een oude beschrijving vertelt dat Thomery niet, zoals een typisch wijndorp, ingebed lag in golvende heuvels bekleed met wijngaarden; het omringende landschap was bebost, wat veel beschutting gaf tegen de wind. Zelfs de grootste druiventeler in Thomery had niet meer dan één hectare grond. Ieder had zijn akker met muren omsloten, waardoor ruime, besloten tuinen ontstonden. Op afstanden van vijftien meter waren daarbinnen dan nog eens scheidsmuren in noord-zuid richting gebouwd. Zowel op de muren als op de akkers werden de druiven geteeld. Van de muren kwam de beste kwaliteit; de rijkdom van de teler berekende men daarom naar het aantal vierkante meters muur met leidruiven dat hij bezat. Men kweekte slechts twee rassen, die zowel vroeg als vruchtbaar waren: de 'Chasselas rose' en de 'Chasselas de Fontainebleau'. De druiven werden op een krachtige groei gevende onderstam, *Vitis riparia* of *Vitis rupestris*, geënt. Samen met de grote vruchtbaarheid van de bodem kon er op die manier dicht geplant worden, zonder verlies aan opbrengst. Diverse leivormen werden op de muren gebruikt. Aan een staande wijnstok, het zogenaamde staande snoer, kweekte men de zomerscheuten met de druiventrossen. In Thomery teelde men ook aan dubbele snoeren. Met grote vindingrijkheid werd hier een geometrische verdeling van de snoeren voor zeer grote muuropervlakken bedacht, die als Thomery-snoer beroemd werd. Op de akkers stonden de druiven in liggende snoeren en tegen vrijstaand latwerk, als een soort manshoge leivorm. De snoei van de vormen, aangepast voor Nederland en België, zullen we in deel twee uitgebreid beschrijven.

Ook in Nederland kwam vanaf ca. 1830 de grootschalige commerciële teelt van delicatessesfruit in regionale concentraties opzetten. De teelt van het kwaliteitsfruit stond in schril contrast met de erbarmelijke staat van de boeren-fruitteelt in de hoogstamboomgaarden. Daar was de kwaliteit van het fruit ronduit slecht. De ruwe manier van vervoeren en de manier waarop men de slechte vruchten toch nog voor veel

geld probeerde te verkopen, bezorgden de fruitteelt een slechte naam. Terwijl de hoogstamteelt hard aan verbetering toe was, had de fijnere teelt een voorsprong. Zo waren Vianen en omstreken niet alleen bekend om de kersen en morellen, maar ook om de perziken en abrikozen. Ieder oogstseizoen gingen grote hoeveelheden naar Amsterdam, waar de abrikozen van Vianen 'bekend en zeer gezocht' waren. De oorzaak van het succes van de abrikozenteelt in Vianen lag vooral in een goed gekozen standplaats voor de bomen. Ze stonden warm tegen gevels geplant en profiteerden van het vele kalkpuin in de grond onderaan de muren.

In het Westland werden vooral druiven, perziken en bessen voor de handel geteeld. In 1837 is er een aalbessenooft van meer dan zeven miljoen Nederlandse ponden, hetgeen een indruk geeft van de omvang van deze teelt. De Westlandse druiventeelt vindt, als men de Westlanders mag geloven, haar oorsprong in de zeventiende eeuw toen de teelt er door de welhaast mythische Franciscus Verburgh, pastoor te Poeldijk werd ingevoerd en gestimuleerd. Vanaf ca. 1830 nam de mogelijkheid tot exporteren voor het Westland snel toe, in 1837 werd de druivenooft geschat op vijftienduizend ponden. Ruim een eeuw later, rond 1950, lag de explosief gestegen jaarproductie van druiven zelfs rond de 15.000 ton.

Voorals de Belgen hebben zich steeds verbaasd over de goede kwaliteit van de druiven in het zo ongunstige klimaat van Holland. Van Hulle uit Gent, wiens naam we nog vaak tegen zullen komen, geeft een aardige beschrijving van het Westland die we hier overnemen:

"Welke reiziger heeft, in September, in de haven van Dordrecht, Rotterdam en Amsterdam, die overheerlijke blauwe druifrossen niet gezien, die men bezig was met inschepen voor verschillende bestemmingen, maar meest voor Londen, waar zij in het Covent-Garden de engelsche druiven evenaarden? Die komen allen uit het Westland, waar zij, hoe ongelooflijk het ook moge voorkomen, in de vrije lucht rijpen. Ook is het gansche Westland, eenige duizende hectaren groot, om zoo te zeggen maar éene wijngaard. Hier wonen geene eigenlijke boeren, maar loutere moeshoveniers en wijngaardeniers (...). Sommigen hebben verscheidene duizende meters lengte muur, nauwelijks twee meters hoog, met Perzikboomen, en vooral met Wijngaards bezet. Deze vormen, op 20 tot 30 centimeters boven den grond, een platliggend snoer, aan welk men vier of vijf meters lengte bestemt en het op zijn eigen terug vouwt, indien de groeikracht te sterk blijft. Op den bovenkant van dit snoer, staan de draagtakken, bezet met eenen, twee, ten hoogste drij ranken, die men des noods op één of twee oogen, doch doorgaans veel langer snoeit. Ten hoogste drij, de kloekste namelijk der oogen, laat men doorschieten; maar in plaats van de hiervan voortkomende en met trossen beladene

ranken te nijpen, zoo als wij [in België], op één, twee bladeren boven de vrucht, of anders gezegd op omtrent 50 centim. lengte, nijpen de Westlanders in het geheel niet; zij laten alles maar schieten tot boven aan den muur, en dan eerst worden de ranken ingeknipt, dit is op 1m80 tot 2 meters lengte. Intusschen heeft men ook voor de vervangscheut gezorgd."

Aangepast aan het koudere klimaat van Holland snoeide men in het Westland de scheuten boven de tros langer dan in België. In het warmere zuiden neep men met duim en wijsvinger, of knipte met een schaar, de rank zo kort af dat twee bladeren boven de tros overbleven. Voor Nederland was - en is - toch een blad of tien nodig om de groei erin te houden. De Westlandse kwekers hadden voor de produktie teelt de snoeimethode nog eens vereenvoudigd. Op de bedrijven met vaak meerdere kilometers druivenmuur knipte men eenvoudig de scheuten af die boven de muur uitgroeiden. Een ongeschoolde jongen die de tuin ingestuurd werd voor de zomersnoei, knipte daarmee automatisch alle ranken op zo'n anderhalve meter af. Dat was een belangrijke vereenvoudiging, want in deze tijd was er in het Westland al een totaal van 180 kilometer druivenmuur waar vooral de druiverassen 'Frankenthaler' en 'Witte van der Laan' tegenaan geplant stonden.

Terug naar Van Hulle: "(...) *Het spreekt van zelf, dat men alle verdere verzorgingen van scheutdunnen, bezieknippen [besknippen, krenten dus; wk.], enz., goed in acht neemt.*

Maar zijn aan dat alleen de vruchtbaarheid en vooral de vroegtijdige rijpwording en de goede smaak der fruiten in het Westland toe te schrijven? Volgens ons, neen. Maar de bodem, tegen den wind door de duinen beschermd en op deze ingewonnen, is uitermate ligt en zandig; hij is vervolgens door wel begrepen reiplantingen van kaphout beplant, ten einde den wind te breken; de muren schutten hem ook, en vervolgens ook nog, altijd met dat zelfde inzicht, zijn op alle 15 tot 10 meters afstand, schutsels opgericht van rietmatten. Geen windje wordt hier dus gevoeld, geen zonnestraaltje gaat verloren. Ook groeit er alles om het best. Het is waar, dit jaar bij uitzondering, stonden de

Perzikboomen fruitloos, ten gevolge der gure lente, en, uit hoofde des flauwen zomers, vreesde men voor het rijpworden der druiven; daarin scheen men echter niet veel bezwaar te maken, al het overige stond des te mooier. Honderde booten en schuiten doorkruisten de streek, geladen niet alleen met mest, hooi, turf, enz., maar vooral met aardbeziën, bloemkoolen, aardappels, saladen, en andere groenten, buiten de fruiten, bijna de eenige opbrengst dezer streek. Dat alles gaat naar Rotterdam, waar aanhoudend een aantal groote stoombooten allerhande vruchten aan het laden zijn voor Engeland. Het is ongelooflijk wat dat kleine Westlandke van dien aard opbrengt." De druiventeelt in kassen naar Belgisch voorbeeld komt tegen het eind van de eeuw naar het Westland. Dan vindt men er de Frankenthaler en de Black Alicante, samen met de perzik Amsden onder het glas.

1.9. DE BEREDENEERDE SNOEI

De vernieuwing van de espalierteelt begon in de streken waar fruit in gespecialiseerde teelten voor de handel werd gekweekt. Het vorige hoofdstuk liet zien dat het economisch belang van de markt verstrekkende gevolgen had, die zich vertaalden in een drang tot verfijning van de teelttechniek. In Frankrijk waren er enkele fruitkundigen die zich niet uitsluitend met het pomologisch rassenonderzoek bezighielden; zij onderzochten en experimenteerden ook systematisch met de intensieve teeltmethodes van de fruittelers in streken als Thomery en Montreuil. Zo werkte de Fransman Louis Claude Noisette (1772-1849) aan een ingenieuze teeltwijze van perziken en druiven die hij in een geometrisch leistelsel aan de muur combineerde. De druiven groeiden in zijn systeem aan horizontale gesteltakken, zogenaamde vlakliggende snoeren, boven de waaiers van perziken. Zo konden de druiven de afdakjes vervangen, die men meestal boven de perziken aangebracht had om ze tegen regen en vuil te beschermen.

De naam Noisette is nu vooral bekend van de Noisette rozen waarvoor Philippe Noisette, broer van Louis, veel veredelingswerk verrichtte. In hun tijd was Louis' werk voor de fruitkunde bepaald niet van minder belang. Een andere Fransman, Du Breuil, maakte als leraar in de land- en bosbouwkunde een goed gedocumenteerde studie van snoeivormen en -technieken. Veel Belgische boomkwekers en schrijvers over fruitteelt namen zijn werk rond het midden van de eeuw als uitgangspunt voor hun eigen theorieën. Het werk van Julien Alexandre Hardy (1787-1876) is voor Nederland van belang, omdat zijn boek in het Nederlands werd vertaald. Hij was een van degenen die de snoeikunst tegen de achtergrond van de commerciële teelt als theorie uitwerkten. De theorie, '*la taille raisonnée*', werd in het Nederlands aangeduid als 'de beredeneerde snoei'. Het werd het fundament waarop de espaliers in Noord-Europa een tweede bloeiperiode doormaakten. Deze snoeitheorie, ontstaan als uitvloeisel van de grootschalige commerciële teelten, behandelen we daarom uitgebreid.

Snoei beteugelt groei. Goed kunnen snoeien heeft dus alles te maken met inzicht in de processen van groei van de te snoeien plant. Welbeschouwd was het Jean de la Quintinye, de man van de moestuin van Lodewijk de Veertiende, die als eerste zijn waarnemingen van groei en snoei systematisch met elkaar in verband bracht. Tegenwoordig leert de wetenschap dat groeihormonen en processen van celdeling een blad of een twijg doen groeien; door de groei houdt een plant zichzelf en daarmee de soort waartoe die behoort

in stand. In de tijd van Versailles maakte men zich daar een heel andere voorstelling van; en in die tijd ligt de oorsprong van de 'beredeneerde snoei'. Wetenschap draaide toen vooral om de aanschouwelijkheid, het begrijpelijk maken van onbegrijpelijke processen. Men probeerde alles in de natuur te verklaren met ideeën die ontleend waren aan de werktuigkunde. Het leek wel alsof men de wereld als een grote machine beschouwde, bestaande uit elkaar beïnvloedende, bewegende delen en deeltjes van allerlei formaat en aard. Zelfs verschijnselen als geuren en kleuren waren het resultaat van de inwerking van kleine deeltjes die onze zintuigen binnenvlogen. Zo dacht men dat zure smaak veroorzaakt werd door onzichtbaar kleine deeltjes met scherp in de tong snijdende punten. Het aardige van deze manier van denken was, dat verder vragen naar het waarom niet zo belangrijk was. De verklaring met 'deeltjes' die onze neus binnenzweven, waardoor wij ruiken, maakte de reuk aanschouwelijk. Dat was als verklaring bevredigend genoeg. Men kreeg inzicht in wat er waar te nemen viel, zonder verder naar de wezenlijke aard ervan te hoeven zoeken. Inzicht in het verschijnsel groei kreeg men door het model van de 'sapstroom'. Dat groei met sap te maken had, kon men met een eenvoudig experiment aantonen. Men hoefde immers maar een groeiende twijg door te snijden om te zien dat deze sappig was; een bladerloze twijg in winterrust is droog. In de voorstelling van groei als een sapstroom 'duwt' het sap in het voorjaar de knoppen open; de druk van de stroom opent de bloesem en 'werpt' in het voorjaar de scheuten de wereld in. Voor onze oren klinkt het misschien wat lachwekkend, maar La Quintinye zou ons, op zijn beurt, voor gek verklaard hebben als wij hem over celdeling zouden hebben kunnen vertellen. Het model van de sapstroom bleek een uiterst bruikbare basis om een theorie van de snoeikunst op te bouwen. Met een stroom van sap door de takken zag de theorie de fruitboom als een soort van buizenstelsel. En omdat het voor snoeiers belangrijk werd te beseffen dat het sap bij een zijtak kon kiezen of het links of rechts wilde, werd het snoeiwerk welhaast een soort loodgieterswerk. Door buigen van gesteltakken en het weer aan elkaar enten van de uiteinden - het 'huwen' van takken middels 'huwingsgriffeling' - konden zelfs gesloten cirkels gemaakt worden. Het bedenken van nieuwe vormen werd slechts door de fantasie begrensd.

Bij het opkweken van een espalier volgens de beredeneerde snoei krijgt de boom een trapsgewijze ordening van hoofd- en zijtakken. De hoofdtakken bouwen het raamwerk van de boom op, het zijn de gesteltakken. De gesteltakken zijn klein in aantal en bij de streng doorgevoerde beredeneerde snoei steeds geometrisch ten opzichte van elkaar geplaatst. Zo wordt immers de sapstroom gelijk verdeeld over de linker- en rechterhelft van de boom. De gesteltakken voeren de sapstroom aan naar de zijtakken die ze als onnatuurlijk kleine twijgjes dragen. Het verschil in takdikte tussen gesteltak en twijgje is

groot en hierin ligt het geheim van het succes van de beredeneerd gesnoeide boom. De kleine twijgjes zijn van een type dat van nature alleen aan het einde van een vrij groeiende tak, dus aan de rand van de boomkroon, voor zou komen. Alleen dergelijke eindtwijgjes dragen bij vrij groeiende bomen bloesem en vrucht. Daarom worden ze vruchttwijgjes, of meer algemeen, vruchthout genoemd. De beredeneerde snoei brengt het vruchthout direkt op de gesteltakken, de takken die normaal gesproken de kroon dragen. De vrij groeiende takken tussen gestel en vruchthout worden in deze snoeimethode overgeslagen. De groei­kracht van de gesteltakken komt op die manier direkt achter het vruchthout te zitten. Krachtig en gezond gaat het vruchthout doen waar het voor bestemd is: het geeft veel bloesem en grote vruchten, groter dan aan een vrijgroe­ende tak. Zo kan aan relatief kleine, compacte espaliers zeer veel fruit van eerste kwaliteit worden geteeld.

Voor de komst van de beredeneerde snoei werd het takhout van espaliers zonder veel onderscheid behandeld. De techniek was gebaseerd op het terug­snoeien van uitschietende waterloten en ander takhout, om daarmee de knoppen die dicht bij de muur lagen als nieuwe twijgen uit te laten lopen. Als meest opvallende uiting van deze techniek hebben we de slangemuur met de vele meters brede palmetten met horizontale gesteltakken besproken. Kleine, zeer vruchtbare bomen met een geometrische vorm zijn daarentegen het produkt van de nieuwe snoeimethode. Met de theorie van de sapstroom werd de snoeitechniek namelijk veel efficiënter en strategischer. Door aan elke vertakking de hoeveelheid toestromend sap te regelen kon de snoeier bepalen of de betreffende tak zich als vruchthout zou ontwikkelen of niet. Een deel van de takken van een jonge boom moest immers voorbestemd worden om de gesteltakken te verlengen; een ander deel moest als vruchthout voor het komende jaar opgroeien naast de rijpende peren van dit jaar. Met het vooraf opkweken van dit zogenaamde vervangingshout kon de tuinman ieder jaar weer, per decimeter, een gesteltak peren laten dragen. Dit laatste is precies het verschil tussen de snoeitheorie van La Quintinye en die van Du Breuil en Hardy, honderdvijftig jaar later. La Quintinye beredeneerde zijn waarnemingen met de stroming van het sap, maar hij gebruikte de resultaten van zijn waarnemingen nog niet als logisch instrument voor een verdergaande systematisering van de snoei. Hij was wat dit betreft toch een kamergeleerde, terwijl mannen als Hardy elke dag in de tuin stonden. Wat zij vastlegden was de door beredenering efficiënt geworden praktijk van de snoei, zoals die door uit ervaring wijzer geworden tuinlieden werd toegepast. Een stap verder was het om de systematische snoei als een reeks regels op te stellen, als een recept om mee te geven aan iemand zonder ervaring. Dit was wat Vöchting en later Koopmann in Duitsland deden. De door hen geformuleerde snoeiwetten brachten op zich geen revolutie in de snoeitechniek, maar vatten de beredeneerde snoei samen in een aantal eenvoudige regels.

Gebaseerd op de sapstroom werden de snoeiregels van Koopmann het wetboek van de snoeier, en het leerboek op de tuinbouwschool.

De sapstroom en de snoeiregels bleken een eenvoudig te bevatten voorstelling van zaken die nog tot ver in de twintigste eeuw aan tuinbouwscholen onderwezen werd. Sinds men echter groei met modern-wetenschappelijke modellen begon te verklaren, scheidden de wegen van praktijk en theorie zich meer en meer. De kunst van het snoeien werd beroofd van het als ouderwets - zo niet lachwekkend - beschouwde theoretische fundament en leraren aan tuinbouwscholen kregen het stukken moeilijker om snoeitechniek verantwoord uit te leggen.

Omdat het opkweken van leivormen van fruit vroeger met het aanschouwelijke model van de sapstroom onderbouwd werd, zal ook dit boek deze theorie als fundament blijven gebruiken, ook al is het misschien niet altijd even modern-wetenschappelijk verantwoord. De sapstroomtheorie en de snoeiregels zijn, net als de espaliers zelf, voor de snoeikunst een erfgoed van cultureel en praktisch belang.

Naast de moestuin van Versailles bleef de fruittuin van het Palais du Luxembourg midden in Parijs tot in onze dagen een plek waar de snoeikunst aan espaliers van generatie op generatie werd doorgegeven. Luxembourg was van het begin af aan een kleinere tuin, die bovendien op een betere, warmere grond aangelegd was. De groei en het plaatsgebrek gaven er aanleiding tot een veel kortere snoei, en tot meer vruchthout per meter gesteltak. Daarmee ontstond een snoeitechniek die - althans voor de kenner - duidelijk verschilt van Versailles. Als een soort lokale tuinmanswijsheid spreken de tuinlieden van Luxembourg tegenwoordig nog steeds afkeurend over die van Versailles, "die veel te lang snoeien". Omgekeerd vinden de snoeiers in Versailles, niet zonder minachting, dat "die van Luxembourg" veel te kort snoeien. Die wederzijdse afkeuring heeft meer met zelfbewustzijn te maken dan met gefundeerde kritiek. Hoewel het nu nergens meer zwart op wit staat, hebben beide groepen tuinlieden immers door de eeuwen heen de voor die plek enige juiste ervaring in het snoeien opgebouwd.

J.A. Hardy was chef van de tuinen van het Palais du Luxembourg in Parijs. De tuinen waren beroemd vanwege de rozen waarin Hardy veel veredelingswerk verrichtte. Vanaf de openbare weg kon men door het hek de rozen bewonderen, en als Hardy er was, was hij makkelijk tot uitleg te bewegen. Zijn roos 'Madame Hardy' van 1832, is nog steeds gekend als een heerlijk geurende damascenerroos. Maar Hardy experimenteerde ook van jongs af aan met snoeimethodes in fruit. Hij had daarbij zoveel succes dat hij in de jaren dertig van de negentiende eeuw begon met lesgeven. Het waren 'winterlessen'. De winter was de rustige tijd voor de hoveniers, waarin er gelegenheid was om wat aan bijscholing

te doen. Hardy's winterlessen waren van begin af aan druk bezocht en zijn leerlingen drongen er op aan dat hij een boek schreef. In 1853 verscheen tenslotte zijn *Traité de la taille des arbres fruitiers*. Het boek behandelt ook uitgebreid de snoeimethodes aan perziken in Montreuil en aan druiven in Thomery en beleefde in korte tijd vele drukken en vertalingen. Een Nederlandse vertaling werd verzorgd door mr. R.A. baron van Hoëvell-Nijenhuis, die zelf in Parijs de lessen van Hardy had bijgewoond. De baron kreeg zelfs de staalgravures te leen zodat het boek met de originele Franse gravures uitgegeven kon worden. Het boek werd daarmee niet alleen een fraai plaatwerk, maar bleef dankzij de vriendelijke lening ook betaalbaar. Ook in de Nederlandse vertaling beleefde Hardy's werk meerdere drukken. Weliswaar werd nu de beredeneerde snoeiwijze in Nederland geïntroduceerd, maar de ervaringen die Hardy in de Franse, warme tuinen van het Palais du Luxembourg, Montreuil en Thomery had opgedaan, bleken in eerste instantie waardeloos voor het koudere klimaat van Vlaanderen en Holland.

1.10. BELGIË: SNOEIEND NAAR EEN BETERE WERELD

In 1830, bij de scheuring der Verenigde Provinciën, ontstonden niet alleen België en Nederland als twee aparte naties, maar werden ook twee toch al verschillende werelden van tuinbouw staatkundig gescheiden. Een significant verschil in aanpak van tuinbouwzaken is, dat in België de inspanningen in de fruitteelt een eigenaardig onderdeel van een brede landelijke beweging werden. In België werd de beredeneerde snoei zelfs als heilzaam en opvoedend gezien. Het werd niet alleen een instrument in de tuinbouwvoorlichting, maar algemeen als volksverheffend verkondigd en verbreid.

De tuinbouw in Nederland richtte zich veeleer op bloemen en sierheesters dan op fruit. Op het weids uitgestrekte platteland werden melk, kaas en boter geproduceerd. Grootschalige investeringen in land- of tuinbouw betroffen het ontginnen van woeste gronden, vaak met geen ander ideaal dan het eigen gewin. In België was de samenleving op het platteland kleinschaliger en meer op de eigen voedselvoorziening gericht. Iedere Belg had zo niet een eigen huis met tuin dan toch wel een stukje grond tot zijn beschikking. Arbeidsintensieve tuinbouw, zoals de teelt van fruit aan espaliers lag in het zuiden meer voor de hand dan in het noorden; terwijl men in de zuidelijke Nederlanden wel van een 'peromanie' kon spreken, ging de negentiende-eeuwse pomologen-beweging grotendeels aan Nederland voorbij. De Belgische pomologen opereerden als verlichte ondernemers; op hun grote kwekerijen verzorgden ze zelf het onderzoek en de opleiding

van het personeel. De ontwikkelingen in de Franse fruitteelt werden er naadloos overgenomen en de verspreiding van fruitkundige kennis werd er gestimuleerd. Zo vormde de beredeneerde snoeiwijze een belangrijk deel van de inspanningen in het onderwijs aan scholen, op kwekerijen en uiteindelijk ook in de particuliere voorlichting. Veel inzicht en informatie over de voorlichting en de motieven ervan geeft ons een zekere A. Ronnberg. Een Ministerie voor Landbouw bestond nog niet, landbouwpolitiek vormde een onderdeel van die van Binnenlandse Zaken. Ronnberg was 'Divisie overste voor den landbouw aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te Brussel' en had een echt paternalistische benadering, zo typisch voor de gegoede stand van zijn tijd. Hij schreef een boekje in dialoogvorm en 'in eene taal die de boer verstaet' aansluitend bij de belevingswereld van zijn beoogd gehoor. In tweegesprekken krijgt de boerenjongen Peer-Jan op al zijn vragen antwoord van een zekere Monsieur Mathys. Peer-Jan komt samen met 'Nikolaes en de anderen' elke zondag om tien uur na de mis bij Monsieur thuis. Bij de kachel gezeten speelt zich dan het vraaggesprek af. In het voorjaar verplaatsen de zondagslessen zich naar de tuin. Theorie bij de kachel, praktijk aan de boom. De tuin van Monsieur Mathys is eenvoudig *"van den eenen kant met eene doornen haeg, en van den anderen met wilgen takken afgesloten (...). In den kleinen hof van M. Mathys, stonden een veertigtal boomen van alle soorten, oude en jonge, de eene piramiedvormig, de andere tegen den muur opgeleid, twee of drie waren er kroesvormig en drie of vier stonden als waeiboomen in de vrye lucht."* Uit de tekst blijkt dat de bomen tegen de muur beredeneerd gesnoeide espaliers zijn. Waaibomen zijn hoogstambomen, de kroesvormige zijn vaasvormige dwergbomen. Monsieur Mathys hoopt dat Peer-Jan en de zijnen op hun beurt ook weer de kennis zullen doorgeven - waarmee Ronnberg ook de lezer aanspreekt. In een tijd waarin staatsonderwijs niet bestond, was de verspreiding van dit soort praktische kennis een zaak van toevallig particulier initiatief. Geheel afhankelijk van een pastoor of notabele die kon lezen, richtte een heel dorp zich naar zijn welwillendheid, maar ook naar zijn belangstelling en belangen. Een ondernemer in de fruitteelt kreeg de ongeschoolde arbeid haast voor niks en als hij zich als dienaar van de beschaving voordeed, was hij nog een weldoener ook. De hardwerkende plattelanders als Peer-Jan legden zich weer te slapen op de strozak als het donker werd. Geen daglicht betekende automatisch slapen. De armzaligheid van hun bestaan, niet meer dan werken, eten en slapen, stak schrijnend af tegen een helder stralend licht van welvaart, kennis en vooruitgang, zoals dat spreekt uit de glorieuze gravures en platen in de boeken over de beredeneerde snoei. De enige manier om deze wereld op armoedzaaiers over te dragen was door middel van onderwijs en het enige wat welbeschouwd overgedragen kòn worden was kennis en het zelf leren nadenken. De ideologische kracht van de verbreiding

van de beredeneerde snoei lag zonder twijfel in het woord 'beredeneerde'. Het beloofde dat de landman, de planter van een boom zou leren beredeneren, zelfstandig zou leren denken en dat moest hem haast wel tot een volwaardiger en gelukkiger mens maken. Ronnbergs optimisme over het zegevieren van de rationaliteit voor volk, vaderland en landman spreken boekdelen: *"Van den dag af dat de grondigste en gemakkelykste begrippen onder het volk zullen verspreid worden, zullen de boomgaerden en de hoven weldra veranderd wezen."* Het dagelijks omgaan met de fruitbomen zou een morele opleving betekenen, een ethisch reveil waarmee drankzucht en andere sociale misstanden bestreden konden worden. Voor Ronnberg wordt degen die een boom verzorgt, eeuwig gelukkig en komt als vanzelf op het niveau van kunstenaar. *"(...) De opregte boombouwer, degene die redeneert en de geheimen van de natuer een weinig kan doorgronden, (...) geniet zoete gewaerwordingen, eene overgroote vreugde, (...) Hy bemint zyne boomen wezenlyk; bezoekt ze dikwils, verzorgt ze als zyne kinderen, onderwerpt ze aen zyne gezindheden, beschut ze tegen de koude, bevrydt ze tegen de dieren en de insekten, voedt ze als zy honger hebben, en laeft ze als zy aen dorst lyden. Hy mint ze voor hen zelve, het zy dat hun levenssap slaept of dat hun blad uitschiet, het zy dat hunne bloem ontluikt of dat de vrucht aen de takken hangt. Eindelyk, hy is een kunstenaer die zyn werk bewondert. Ik ken geen werkvoller, geen vollediger, geen aengename bestaen dan dit van den boombouwer die verstaet wat hy doet."*

In deze visie kon een espalier oneindig meer teweeg brengen dan een gewone hoogstamboom. Een espalier vergde meer denkwerk dan een boom op stam en als die tegen het huis van de 'opregte boombouwer' stond, dan zou hij er dagelijks mee geconfronteerd worden en was de opvoedkundige werking van dag tot dag verzekerd, met - niet te vergeten - ieder jaar weer een oogst van kwaliteitsfruit als aansporing en beloning. Als men het in de betere kringen in deze tijd over fruitteelt heeft, gaat het bijna uitsluitend over de teelt van fruit aan lei- en vormbomen. Het heilig vuur van het beredeneerde snoeien zou door mensen als Ronnberg spoedig worden aangewakkerd.

In 1860, vier jaar na het boekje van Ronnberg, werd in België bij wet het onderwijs in de tuinbouw als een staatsaangelegenheid geregeld. De jonge staat België was hiermee tientallen jaren eerder dan Nederland. In België werd het niet alleen als een onmiddellijke noodzaak gevoeld, maar was het doel vooral ook het meeduwen 'aan den wagen des vooruitgangs'. Welhaast iedere Belg hield zich bezig met zijn tuin. Door een betere opbrengst van de tuinbouw zou het welzijn van het hele volk en daarmee 'den nationalen rijkdom' vergroot kunnen worden. Nieuwe staatsscholen voor tuinbouwonderwijs werden opgezet in Vilvoorde en Gentbrugge. In enkele jaren leverden deze de eerste

staatsgediplomeerden af. Het waren gediplomeerde boomkwekers; de leerstof betrof aanvankelijk bijna uitsluitend de beredeneerde snoei. Buiten de scholen werden ook openbare, vrij toegankelijke lessen georganiseerd. In elke plaats van betekenis werden op zondag, kosteloos en vrij toegankelijk, lessen in de fruitboomsnoei gegeven. De toeloop van tuinlieden, liefhebbers en andere belangstellenden was enorm. De staat maakte het bijwonen nog eens extra attractief door tuiniers die van verre moesten komen 50% korting op een retour treinkaartje te verlenen. In enkele jaren nam het aantal toehoorders bij de boomsnoeicursussen toe tot maar liefst twintig duizend deelnemers door heel België. Een dergelijke staatsinspanning om zoiets als fruitboomsnoei onder het volk te verbreiden mag toch op zijn minst opmerkelijk worden genoemd. In de algehele sfeer van optimisme rond de revolutionaire snoeimethode werd zelfs een plan geopperd om de hele spoorbaan Brussel-Leuven aan twee zijden met leibomen in hagen te beplanten. De beplanting werd uitgevoerd maar was te weinig doordacht, na een paar jaar werd er niets meer over gehoord.

Teneinde de kwaliteit van het onderwijs nog verder te verbeteren, staken in 1864 een aantal leraren de koppen bij elkaar en richtten de 'Leeraarskring tot volmaaktere Boomteeltkunde in België' op. 'Boomteeltkunde' staat opnieuw voor fruit en de beredeneerde snoei, iets waarop de activiteiten van de kring zich de eerste jaren helemaal richtten. De 'Leraarskring' zou zich ontwikkelen tot krachtige promotor voor de espalierteelt, zowel in België als in Nederland.

Initiatiefnemer van de kring was Jan Ignaas de Beucker (1827-1906), 'hofbouwkundige, leraar en bestierder van het Kruidkundig Genootschap te Antwerpen'. De Beucker zou later de nieuwe snoeimethode en de leivormen naar de Noordelijke Nederlanden brengen en het is opvallend dat hij ook in België precies op het juiste moment het ijzer smeedde. De Beucker was op 20-jarige leeftijd bloemist en koopman in zaden te Antwerpen. Hij was een radicaal strijder in een democratische, Vlaamsgezinde beweging. Van jongs af organiseerde hij openbare, gratis lessen over allerlei tuinbouwkundige onderwerpen in het Nederlands. Zo hield hij in dertig jaar tijd niet minder dan twaalfhonderd lezingen in zo'n driehonderd plaatsen door Nederland en Vlaanderen. In de herfst van 1864 nodigde hij alle Belgische leraren, geregistreerd in de staats-examencommissies, uit voor een bijeenkomst. Op die zondagmorgen in de Taverne Le Globe op de Koninklijke Plaats te Brussel werd de 'Leeraarskring' opgericht. Nog geen half jaar later waren er al meer dan honderd leden. Het overgrote deel was boomkweker en had het staatsdiploma kandidaat-leraar. De eerste, druk bezochte algemene ledenvergadering kon de voorzitter dan ook triomfantelijk openen. In een korte toespraak benadrukte hij de vruchtbare uitwisseling tussen theorie en praktijk: *"laten wij in eenen en denzelven koker de*

navorschingen der rede en de daadzaken der ondervinding met elkander smelten": een smeltkroes van denkwerk en ervaring moest het worden. Een ieder was vrij zich of in het Frans of in het Vlaams uit te drukken, waarmee feitelijk de klassebarrières werden overschreden. Maar het optimisme van de rede werd toch overschaduwed door de politiek en De Beucker stapte nog geen twee jaar later als bestuurslid op 'uit verkleefdheid aan de Vlaamsche zaak'. Ook het plan om de frans-talige *Annales de Pomologie* - eertijds door de Staat betaald - door de Kring te doen voortzetten, strandde. Na het vertrek van een aantal franstaligen werd de sfeer zelfbewuster en allengs Vlaamser. Heildronken en toejuichingen bij de vele 'jubelfeesten' tekenden de goede sfeer en de hechte verbondenheid in het gemeenschappelijk gestelde doel: het verbreiden van de volmaktere boomteeltkunde. Een aantal Gentse leraren zou tot het einde van de eeuw de kring actief en enthousiast begeleiden. Zij vormden niet alleen de spil van het tijdschrift dat de Kring uitbracht, maar schreven ook vele boeken, trokken de Leeraarskring en boven alles 'de beweging'.

Een van de Gentenaren was Frederik Burvenich (1836-1917). Hij gaf als 22-jarige al les aan de tuinbouwschool in Gent en had een kwekerij in Gentbrugge. Na zijn dood zette zoon Julius Burvenich het werk van zijn vader voort. Edouard Pynaert (1835-1900) was sedert 1861 leraar aan dezelfde school - inmiddels Staats Tuinbouwschool - en maakte zich o.a. verdienstelijk als tuinbouw-publicist. In zijn jonge jaren werkte hij mee aan de *Flore des Serres* van Louis van Houtte. Pynaert was ook boomkweker en 'het echte toonbeeld van den Vlaamschen tuinier'. Pynaert en Burvenich hadden samen nog de lessen van Van Houtte gevolgd en waren boezemvrienden.

Huybrecht Jan van Hulle (1827-1900) was voor wat betreft Nederland een van de meest actieven van de kring. Hij begon als 28-jarige les te geven in Gent. Tevens was hij beheerder van de Gentse Kruidtuin, waar een belangrijke collectie Franse fruitrassen werd bijgehouden. Van Hulle gaf voordrachten in heel Nederland. De dood van Van Hulle en Pynaert in 1900 en de pensionering van Burvenich rond die tijd, betekenden een gevoelige slag voor het fruit-enthousiasme binnen de Leeraarskring. We zien dan ook dat vanaf 1900 de belangstelling voor espalierfruit bij de Kring snel afneemt.

Voor Nederland heeft Burvenich - naast De Beucker en Van Hulle die we vaker tegen zullen komen - steeds de relatieve waarde van de nieuwe snoeimethode benadrukt. Beredeneerd snoeien betekende vooral nadenken bij het snoeien, iets wat Burvenich interpreteerde als niet te vaak en niet te veel snoeien. Zijn argumenten waren voor noordelijker streken steekhoudend. De vruchtbare groei van de warme tuinen van Montreuil en Palais du Luxembourg in Parijs zijn niet te vergelijken met een boerderij in Vlaanderen waar het klimaat koeler is. In het noordelijker gelegen Nederland maken de

bomen nog langer gewas en sluit de groeiperiode nog later af. Scheuten rijpen later en verhouten later dan in het zuiden. Alleen al hierdoor zijn de Franse vormen, zoals in het boek van Hardy, niet zonder meer toepasbaar in Nederland. Daarnaast beïjverde Burvenich zich steeds voor het beplanten van gevels met espaliers. 'Op de pelgrimstochten van zijn nomadenleven' had hij ontdekt dat in elk dorp muren van gebouwen slecht of zelfs helemaal niet met espaliers beplant waren. Zijn frans-talige boekje, vertaald als *Het kweeken van Vruchtboomen aan Gevels en Muren*, is een pleidooi voor het veranderen van 'onvruchtbare kale muren' in 'ruime opbrengst afwerpende oppervlakten'. Met eenvoudige illustraties verduidelijkte hij zijn boodschap, die vooral op de dorpsbevolking gericht was. De leibomen met geheel ondersteboven gebogen gesteltakken die hij in het boekje presenteerde, zullen echter weinig navolging gevonden hebben. Dat men zo peren dacht te telen, getuigt meer van de gedrevenheid van de beweging en het plezier in experimenteren, dan van kwekersverstand.

1.11. DE BELGISCHE ZENDING NAAR NEDERLAND

De Algemeene Tentoonstelling van Voortbrengselen van den Tuinbouw, gehouden van zeven tot twaalf april 1865 te Amsterdam, werd door de kersverse Belgische Leraarskring aangegrepen als een kans om ook in Nederland aandacht te vragen voor de beredeneerde snoei. Zich gesteund wetend door het succes van de snoeimethode en door de brede achterban, reisden Van Hulle en De Beucker naar Nederland. Op het congres bij de tentoonstelling gaf Van Hulle een voordracht, waarin hij direkt de verschillende uitgangspunten duidelijk maakte: "(...) voor UE. [*de Hollanders; wk.*] is een fruitboom goed, als hij maar eene regelmatige kruin of waaier heeft en verder gezond en draagzaam is, UE. weinig bekreunende op welke twijgen of takken de vruchten komen (...) Voor ons [*Belgen; wk.*] is zulks geheel anders. Voor ons zijn de boomen samengesteld: 1', uit moeder-of gesteltakken; 2', hierop de draagtakken of hun beginsel; 3', op deze, hetzij enkel vruchthout; of 4', vervangingstwijgen."

In zijn toespraak stelde hij - niet zonder inzicht in techniek van opinievorming - de Belgische en de Nederlandse snoeiwijze als totaal verschillend voor. Zo verdeelde hij de meningen in twee kampen hetgeen nogal wat beroering veroorzaakte. Later, op de tentoonstelling, liepen de meningsverschillen hoog op toen De Beucker een aantal voor de tentoonstelling ingezonden Belgische en Franse espaliers en pyramides begon te vergelijken met Nederlandse. Vooral de kwekers uit Boskoop moesten het ontgelden en in de discussie stonden al spoedig de 'oude Boskoopse vormen' tegenover 'de nieuwe

Belgische'. De belangrijkste Boskoopse vorm is een waaivorm, waarvan de takken zoveel mogelijk tegen de muur teruggesnoeid worden. Het is dezelfde waaivorm die in de zeventiende eeuw al als 'pauwstaart' werd gebruikt. Terug in België deden Van Hulle en De Beucker verslag van de op het congres in Amsterdam gevoerde oorlog. De retoriek maakte hen tot ware helden. Beiden hadden "(...) *eenen tamelijk hevigen strijd moeten bieden tegen de verdedigers van de aloude en verwezene wijze die men hollandsch stelsel noemt. Eindelijk, zonder zich onder te geven, hebben de tegenstrevers der belgische leraars verklaard dat zij bereidwillig zijn om ter plaats in België onze doenwijzen te komen onderzoeken. Ziedaar eenen onontkenbaren zegepraal: Holland, dat ons in hofbouwkunde voorging, zal ons weldra, zoo wij het verhoppen, in boomteeltkunde evenaren.*" Het verslag voor de vergadering van de Leeraarskring werd met Belgische toejuichingen begroet.

Naar aanleiding van de discussies op het congres was er eigenlijk maar één Nederlander helemaal overtuigd. Cornelis de Wilde, tuinman op het Huis te Manpad in Heemstede, begon radicaal al zijn bomen beredeneerd te snoeien. We zullen zijn werk later uitgebreider bespreken. Andere kwekers aarzelden en begonnen met een experiment aan een enkele boom. Pas na een aantal jaren blijkt de aandacht die De Beucker en Van Hulle gevestigd hebben op de nieuwe snoeimethodes wat meer effect te krijgen. Vormbomen "(...) *worden in Boskoop naar geen andere regelen gekweekt dan elders. Vroeger was dat zoo niet. De kwekers dachten er niet bij en, zij vormden hun boomen werktuigelijk, en dat is in eene kwekerij eene bijna onvergefelijke zonde. Daarom verblijden wij ons nu [in 1871; wk.] te meer, dat er vooral na de tentoonstelling te Amsterdam in 1865, en de bij die gelegenheid gehouden congressen, wrijving (niet altijd zonder wrevel) ontstond, waardoor vele der kwekers die niet nadachten, gedrongen werden de slaapmuts af te trekken, helder wakker te worden, met nadenken te arbeiden, en nu ook eerst begonnen te leven, of liever te genieten.*"

Zo te horen waren de Boskopers op dat moment zelfverzekerd over de zegeningen van de beredeneerde snoei. Zoals we zullen zien was hun zelfvertrouwen maar van korte duur. Dat de kwekers geïnteresseerd raakten in de nieuwe snoeitechnieken en de nieuwe boomvormen die men ermee kon opkweken, zal ook een commerciële achtergrond hebben gehad. Espaliers waren goed verkoopbaar. Maar ook de organisatie van het tuinbouwonderwijs in België inspireerde de betrokkenen in Nederland. In Amsterdam leidde het gevoel van achterstand tot het particulier initiatief van de Tuinbouwmaatschappij Linnaeus. De Maatschappij had als doel de Nederlandsche tuinbouw te ontwikkelen en te verbeteren, "(...) *door het vormen van kundige en praktische ervaren boomkwekers en tuinlieden, het houden van openbare cursussen*

over de kweeking en behandeling der ooftgewassen en het verspreiden der beste stelsels voor hunne kweeking, behandeling en vermenigvuldiging."

Met de 'beste stelsels' wordt de beredeneerde snoei op zijn Belgisch bedoeld. Als instituut van de Maatschappij werd in de Watergraafsmeer bij Amsterdam in 1868 een school opgezet met kapitaal verworven door inschrijving van particulieren. De school was er "(...) voor interne en externe leerlingen". *Er was een terrein van tien hectare bij, (...) waar de beste en nieuwste kweek- en snoeiwijzen in praktijk gebragt en onderwezen worden".*

Een belangrijke doelstelling van de Maatschappij was om de nieuwe snoeiwijze buiten de school, net als in België door middel van openbaar toegankelijke lessen, te verbreiden. Zo werden plaatsen waar zich minstens vijftien personen verplichtten tot het betalen van een jaarlijkse contributie van vijf gulden, bezocht door een leraar van de school die dan een cursus gaf over het snoeien van fruitbomen. Tevens gaf de Maatschappij Linnaeus jaarlijks een catalogus uit met de belangrijkste fruitsoorten en hun beschrijvingen.

Het is tekenend dat Van Hulle en De Beucker die op het congres nog geen drie jaar eerder zoveel opwinding, ja zelfs irritatie veroorzaakten, uitgenodigd werden voor de openingsbijeenkomst van de school. Beiden hielden een toespraak die goed werd ontvangen. Van Hulle signaleert de veranderde houding:

"Voor wie de kalme karaktertrekken van de Hollanders kent, is het gehoor opmerkelijk en geeft vertrouwen dat de 'nieuwe snoei', zo het bij hen genoemd wordt, zal wortel schieten en zich verbreiden."

De Beucker wordt bij koninklijk bericht leraar aan de school in de Watergraafsmeer. In een paar jaar tijd blijken veel plaatselijk opgezette 'Linnaeus'-kringen les van De Beucker te hebben gehad; hierbij stelde hij "(...) zijn onbetwistbaar eigenaardig spreek talent ten nutte van het Nederlandsch publiek". Zijn enthousiasme en gedrevenheid gaven aanleiding tot een aantal publikaties door Nederlanders en zelfs tot het ontstaan van een nieuw Nederlands woord. 'Beukeren' werd vooral in Zeist en omgeving een veel gehoorde term, synoniem voor het rigide toepassen van de beredeneerde snoei.

De Beucker gaf ook lessen op de buitenplaats Rusthoek bij Den Haag. De lessen waren belangrijk, want Rusthoek was eigendom van de heer Gevers-Deynoot, de secretaris der Hollandsche Maatschappij van Landbouw. Naast tuinbaas Van der Spiegel van Rusthoek, kwamen er ook toehoorders van buiten. Van der Spiegel had als een der eerste Nederlanders mooi 'Belgisch' gevormde pyramiden van appel en peer. In een moestuin van Rusthoek stonden ook perziken en andere steenvruchten tegen de muur. Van Hulle die de buitenplaats bezocht, meldde over deze bomen:

"Over het algemeen zien zij er tamelijk gezond uit en wel bezet met vruchten; maar wat

den vorm betreft, dat is iets anders. Hier en daar een jong boompje heeft men gepoogd eenen, zoo zij 't noemen, belgischen vorm te doen aannemen; doch de uitslag laat veel te wenschen, zoodat meestal de perzikboomen waaiervormig gekweekt zijn, en dat nog zonder zeer strenge regelmatigheid. Zij beweren dat men bij hen met de boomen zoo moet en niet anders kan te werk gaan. Zoodanig sterk zijn de Hollanders in dit gevoelen bevestigd, dat de zaak, zoo wij het ter plaatse vernamen, tot eene zonderlinge en belangrijke weddenschap heeft aanleiding gegeven, die wij niet nalaten kunnen hier bekend te maken."

De weddenschap vormt een belangrijke proef voor de toepasbaarheid van de Belgische espalier-vormen in het Nederlandse klimaat. De Beucker is bij zijn lessen uitgedaagd om in Nederland van twee jonge perzikboompjes van het ras 'Dubbele witte montagne' een enkel of dubbel palmet op zijn Belgisch op te kweken. De kwaliteit moet na vijf jaar opkweek vergelijkbaar zijn met evenoude bomen gevormd in de oude Hollandse waaiervorm, de pauwenstaart. Uitdager is een oude tuinbaas, niet nader aangeduid dan V.D.L. Hij is erg zeker van zijn zaak, want De Beucker verdient maar liefst honderd Nederlandse guldens als hij slaagt. De volgende dag worden geschikte jonge bomen uitgekozen, akte wordt gemaakt en Gevers Deynoot stempelt het lood, dat onlosmaakbaar aan de wortels van een der bomen gehecht wordt, zodat De Beucker niet vals kan spelen met een kant en klare importboom uit België. Van Hulle moet nog zien dat het De Beucker zal lukken. De groei van perzik, pruim en kers is in Holland immers wisselvalliger dan in België. Van Hulle vindt het maar een vermetele onderneming; en de geschiedenis zal hem gelijk geven. We horen nooit meer van De Beuckers Dubbele witte montagnes. Palmetten en andere rigide vormen zullen vanaf dat moment voor perziken en andere steenvruchten in West- en Noord-Nederland altijd afgeraden worden.

De lessen op Rusthoek hadden nog een belangrijk vervolg. Gevers Deynoot begon als secretaris van De Hollandsche Maatschappij van Landbouw aan de voorbereidingen van een tentoonstelling met vormbomen als thema. Deze werd in 1871 gehouden, waarbij Van Hulle en De Beucker als Belgische experts uitgenodigd werden in de jury zitting te nemen. Een dergelijke tentoonstelling had vooral ook een competitie-karakter. Daarvoor werden in het programma eisen gesteld aan de inzendingen van opgekweekte vormen van bomen. De tentoonstelling werd begin maart gehouden, zodat na afloop de uitgegraven bomen zonder schade weer in de tuin geplant konden worden. 's Avonds waren er voordrachten waarbij tot verbazing van de Belgen "(...) minstens een vijftigtal dames" aanwezig waren. De inzendingen bespreken we in het volgende hoofdstuk.

1.12. ENKELE VOORLOPERS IN NEDERLAND

Rond 1870 stonden Franse en Belgische pererassen in Nederland nog steeds niet goed aangeschreven. Hoeveel goede eigenschappen ze in de buitenlandse beschrijvingen ook toegedicht kregen, in Nederland leken ze ongeschikt voor grond en klimaat. Dat dit wel eens een kwestie van standplaats en van snoeiwijze kon zijn, drong aanvankelijk maar tot een enkeling door. Er werd wel enthousiast aan fruit gewerkt, maar het ging meestal niet om de snoei kunst, maar om het veredelen van 'makkelijke' rassen. Deze moesten, liefst met weinig snoeiwerk, aan vrijgroeïende hoogstamvormen vanzelf vrucht dragen. De Lunterensche Tuinvereniging bijvoorbeeld, was ijverig bezig met het zaaien en uitproberen van appels en wist landelijk belangstelling te wekken voor het zoeken van nieuwe variëteiten. De Vereniging, ook wel bekend als de Lunterensche Zaailingenvereniging stond onder aanvoering van notaris Van den Ham en boekte in de winning van variëteiten belangrijke successen, zoals de Lemoenappel en de Notarisappel. Het zijn appels die in de beroerdste grond zelfs bij afwezigheid van verzorging nog eetbare vruchten geven. Lunteren werd zodoende geen centrum voor de espalierteelt, maar stimuleerde, een halve eeuw later dan in België, de pomologie in Nederland in de richting van het rassenonderzoek.

Espaliers kwamen pas in de laatste twee decennia van de eeuw weer in de algemene belangstelling; tot die tijd waren het in Nederland vooral de voorlopers, echte fruit-enthousiasten en snoeikunstenaars die de aandacht trokken met fantastisch snoeiwerk, zonder dat dit overigens tot navolging leidde. Belangrijke voorbeelden hiervan zijn het Huis te Manpad en de fruittuinen in Dalftsen, die zich tot in de twintigste eeuw als beroemde leifruittuinen ontwikkelden, druk bezocht door vaklieden en amateurs. Men kon er nieuwe vormen bewonderen zoals de spectaculaire leibomen van het huis Manpad op de leibomententoonstelling in 1871. Boskoop bleef grotendeels vasthouden aan de traditionele pauwstaart.

Huis te Manpad was eigendom van de familie Van Lennep, die een levendige belangstelling voor de tuinbouw had. Men volgde de ontwikkelingen in België op de voet; Aernout van Lennep was al sinds een paar jaar na de oprichting in 1864 lid van de Belgische Leeraarskring. De fruittuin van Huis te Manpad met haar achttiende-eeuwse slangemuur was een van de eerste plaatsen in Nederland waar de beredeneerde snoeiwijze in praktijk werd gebracht. In 1871 trokken de fantastische vormen van Het Manpad al de aandacht bij de tentoonstelling van de Hollandsche Maatschappij. Zelfs de Belgen die uitgenodigd waren deel uit te maken van de jury stonden verbaasd. In enkele

jaren tijd had men opmerkelijke bomen opgekweekt. Tuinbaas Cornelis de Wilde (1832-19120) had maar liefst acht meter brede kandelaar-vormige leibomen, zogenaamde kandelaber-palmetten ingezonden. Het moeten palmetten geweest zijn die aangepast waren aan de lage slangemuur van Manpad. Maar het meest spectaculair waren "(...) *eene volvormde groote spiraal peerpyramide (...) en, in fantasij, ja, eene tafel met vier stoelen er rond, dat alles uit levende en met botten beladen boomen gevormd.*"

Met gesteltakken had hij ook de letters van zijn naam gebogen, waarbij deze mooi, regelmatig met vruchthout of bloembotten bezet waren. De Wilde, in de wandeling Keesbaas genoemd, was in 1847 op 15-jarige leeftijd als tuinjongen op het Huis in dienst genomen en bleef er tot zijn dood in 1912. Door zijn grote vaardigheid in enten, vormen, leiden en snoeien verwierf zijn fruittuin grote naam en kwamen er vele bezoekers. De fantastische vormen op de tentoonstelling van 1871 trokken bijzonder de aandacht. Keesbaas had ook een aantal meer praktische vormen ingezonden, zoals een soort laddersnoeren, uitstekend geschikt voor planting tegen de smalle stukken gevel tussen ramen van een woonhuis. Bij dezelfde gelegenheid werden ook vormen gepresenteerd die als lage haagjes langs paden werden gebruikt. De firma Zocher en Cie., een boomkwekerij uit Haarlem, had bogen van appel- en peresnoeren om en om in elkaar gevlochten; Keesbaas toonde nog een dubbele gebogen haagvorm. Voor het enten van topeinden van takken op een volgende stam, het zgn. 'huwen', demonstreerde hij een nieuwe manier. De snoeikunstenaar bij zijn kunstwerken werd vereeuwigd op twee foto's genomen "bij gelegenheid van eener excursie van leerlingen der Rijkstuinbouw-school te Wageningen".

In Boskoop en omgeving leidde het enthousiasme over de beredeneerde snoei voor wat betreft de vorm van de espaliers niet tot een langdurige revolutie. In plaats van de kunstige geometrie hielden de kwekers vast aan vertrouwde leivormen. De Pomologische Vereniging, vanaf 1860 in Boskoop actief, hield zich weliswaar bezig met nieuwe rassen, maar gaf iedere keer weer blijk van haar afkeer van 'fantaisie' en de 'grillige smaak' van de 'modevormen'. Het ging daarbij vooral om palmetten, schuinse en loodrechte snoeren van abrikozen en perziken. Dat de vereniging deze vormen terecht had afgekeurd, zag men bewezen door de weddenschap van De Beucker, die zijn grootspraak niet waar had kunnen maken. Het sterkte hun in het steeds kritisch blijven ten opzichte van het al te gemakkelijk overnemen van strakke vormen voor welke fruitsoort dan ook.

"De hedendaagsche beredeneerde snoeikunst is in theorie zoo schoon en welgegrond, dat mislukking onder de onmogelijkheden schijnt te behoren. Allen, die den uitleg hooren, zijn verrukt, en gelooven het voor het vervolg in hunne macht te hebben, te kunnen

produceeren wat zij slechts willen. Maar hoe groot is hunne teleurstelling bij het in praktijk brengen! (...) ze moeten lang en bitter geleerd zijn, vóór zij tot het inzicht komen, dat ze hier geen meesters zijn, - dat ze slechts met verstand te leiden hebben. (...) In de tuinen zullen wij met reden blijven enten en snoeien, maar het is te hopen en te verwachten, dat het ook daarin meer een LEIDEN en VERZORGEN, minder een DWINGEN en ONDERDRUKKEN worden zal."

De waaivorm of pauwstaart bleef bij de praktisch ingestelde Boskopers favoriet. Men kan bij deze vorm altijd een tak bijbuigen en een lege plek waar een tak afgestorven is, weer vullen. *"Een mislukte Palmet is brandhout, meer niets, een mislukte Paauwstaart kan echter nog goed worden. Bovendien zal de Paauwstaart meer vruchten leveren mits men er de beredeneerde snoeiwijze op toepasse."* Zo zien we dat in Boskoop en omgeving, tot in het Westland, vooral deze leivorm gebruikt bleef. Aanvankelijk werden er peren en appels, met de mode mee, ook wel in geometrische vormen opgekweekt, maar al snel zien we ze weer als waaier. De beredeneerde snoei werd toegepast op de vrij uitlopende gesteltakken, die voor Belgische begrippen veel te dicht bij elkaar zaten. Tegen de muur geleid bleven deze pauwstaarten flinke oppervlakten in beslag nemen, de muren moesten drie, vier meter hoog zijn.

Langs de Overijsselse Vecht ontwikkelde zich een centrum voor de teelt van espaliers. In deze streek werd vanouds veel aan fruitteelt gedaan: de zavelige grond was zeer geschikt, arbeid was goedkoop en het fruit van goede kwaliteit. Mr. R. A. baron van Hoëvell-Nijenhuis, die het boek van Hardy vertaalde, woonde er in het dorp Wijhe. De Hollandsche Maatschappij van Landbouw in Zwolle toonde duidelijk belangstelling voor fruitteelt. Het was aanleiding de Belg Van Hulle uit te nodigen voor een voordracht over de nieuwe ontwikkelingen in de fruitsnoei. Hij bereikte Dalfsen op 28 juni 1869 na een reis van 17 en een 1/2 uur en een overnachting in Zwolle. De voordracht was georganiseerd op de buitenplaats van een zekere heer Leembruggen.

Van Hulle, gewend aan Belgische bijeenkomsten met honderden bezoekers, verbaasde zich over het kleine aantal van slechts veertig aanwezigen. De bomen die men hem liet zien, maakten hem niet enthousiast; de Hollanders schenen nog steeds geen verschil te maken tussen gestel- en zijtakken. Net als bij de druiven in Dalfsen had men de bomen maar laten groeien, waarbij het eerder de boom zelf behaagd had de waaivorm aan te nemen, dan dat die door hovenierskunst bereikt was. Toen Van Hulle bij het leiden van jonge bomen opmerkte dat vaak bepaalde snoeihandelingen anders moesten *"zegden velen bij zichzelf: die man is gek."* Van Hulle verzuchtte later:

"Wij verzekerden hun op onze eer dat wij ernstig spraken en haalden hun de plaatsen

aan waar zij zich van de zaak konden overtuigen; niets mogt baten." Enigszins teleurgesteld verliet Van Hulle Dalfsen voor een bezoek aan de tuin van de heer R. Wind. Wind had in België ervaringen opgedaan met de nieuwe snoeitechniek en paste die ook in Overijssel toe.

Rond de eeuwwisseling was het in Dalfsen vooral mr. G. W. baron van Dedem die zich als liefhebber een ongewoon grote kennis van de espalierteelt eigen maakte. Op de vrij schrale grond van de buitenplaats Den Aalshorst wist hij een vruchtbare fruittuin op te zetten, waar vele fruitrassen in allerlei espalier-vormen werden gekweekt. Het was het pronkstuk temidden van andere buitenplaatsen in de omgeving waar men ook fruit in leivormen had. Tot zijn dood in 1911 was baron Van Dedem voorzitter van de Nederlandsche Pomologische Vereeniging, opvolger van de Boskoopse "Vereeniging".

1.13. LEIBOMEN IN DE BURGERTUIN

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond er een hernieuwd enthousiasme voor de espalierteelt. Dit kwam niet alleen vanuit de fruitteelt zelf; er was ook een nieuw type tuinbezitter gekomen die belangstelling toonde voor het leifruit. Tuinen waren tot die tijd voorbehouden aan de adel en rijke notabelen. Met de industriële revolutie, de groei van de steden en de ontwikkeling van villawijken, kwam ook de meer bemiddelde burgerman in het bezit van een eigen tuin. Een tuin met bloemen en sierplanten getuigde van het betere leven, ver weg van de vervuiling van de fabrieken. Toch waren veel burgers nog maar eerste of tweede generatie siertuinbezitter, zij zelf of hun ouders waren opgegroeid op het platteland of juist in de eerste, compact gebouwde nieuwbouwwijken van de stad zonder groen of tuin, maar vol rook, roet en vuil. Een siertuin was een ongekende luxe. Een tuin zonder groente of fruit getuigde van het ware burgerschap, maar gaf toch het onzekere gevoel nutteloos te zijn. Daarbij kwam dat er juist onder de nieuwe industriëlen een hang naar boerenleven en 'zuivere' stijlvormen bestond, wat zich uitte in allerlei traditionalistische stromingen in architectuur en vormgeving, zoals de verschillende 'rustieke' stijlen. De functionele, regelmatig aangelegde Engelse 'cottage tuin' en de regelmatige Duitse of Zwitserse boerentuin werden de nieuwe inspiratiebronnen voor de tuinkunst. Als reactie op de industrieel vervaardigde produkten ontstonden aan het einde van de negentiende eeuw stromingen die het ambachtelijk gemaakte produkt verkozen. Het begrip 'kunstnijverheid' kwam in zwang: gegoede burgers hielden zich bezig met weven en pottenbakken. De beredeneerd gesnoeide boom sloot goed aan bij de belevingswereld van de nieuwe vrijgestelden en in de laatste

decennia van de eeuw behoorden discussies over de beredeneerde snoei en vormbomen tot het gesprek van de dag. Zoals vroeger de landgoedeigenaar, zo verkeerde nu de burger in de zekerheid dat hij met de snoei van fruitbomen eer kon inleggen; het werd zelfs nodig geacht om zelf het fruit te gaan snoeien en het niet langer aan een tuinman over te laten.

Maar niet iedereen was direct gewonnen voor de landelijke tuinstijlen met hun vaste, winterharde planten; rond 1880 was het voor grotere tuinen vooral de tijd van de mozaïekbedden en bloemenslingers van eenjarige bloemen, ook in parken en openbare plantsoenen. Deze bewerkelijke tuinstijl, die vooral in Duitsland en in het Victoriaanse Engeland zeer populair was, wordt ook wel de gardeneske stijl genoemd. De stijl wordt gekenmerkt door het gebruik van felgekleurd zomergoed als knolbegonia's, vetplanten en ageratum in decoratieve patronen geplant en gecombineerd met kleine palmen, agaven of yucca's. De patronen in bedden werden afgezet met kleine, bloemdragende boompjes, zoals fuchsia's, rozen of geraniums op stam, die onderling verbonden werden door bloem- of klimopguirlandes. Op deze manier werd bijvoorbeeld bij voorkeur een rond voorplein versierd van een huis in een van de neo-klassieke bouwstijlen.

De Duitse boomkweker Nicholas Gaucher propageerde binnen deze stijl een esthetisch gebruik van leifruit, hetgeen voor nieuwe inspiratie in de espalier-mode zorgde. Gaucher had als leerling van Du Breuil ruimschoots de kans gekregen om in Frankrijk te studeren. Terug in Stuttgart zette hij een kwekerij voor espalierfruit op, die snel uitgroeide tot een particuliere tuinbouwschool. Diverse belangrijke handboeken bracht hij uit en hij hielp, reizend door Duitsland, met het opzetten van leifruittuinen door heel het land. Gaucher beredeneerde de snoei nog perfecter met een wintersnoei en drie zomersnoeiingen. Door strikte toepassing ervan kon hij palmetten opkweken met tien of zelfs twaalf takken: de zogenaamde Gaucher-palmetten. De beelden van gebogen gesteltakken bezet met kort vruchthout geven in Gauchers boeken een treffende gelijkenis met de smeedijzeren luchtbogen en versieringen van de populaire neo-gotiek. Zelden was de tuinarchitectuur gekunstelder dan in deze gardeneske periode. Met zijn snoeisysteem, waarmee bloesem en vruchthout compact om de gesteltakken kwamen te zitten, werden de gesteltakken erg strak en vooral regelmatig; ze zullen net zo aan de negentiende-eeuwse smaak hebben geappelleerd als de geordende kleurpatronen van het mozaïekbed. Voor de espaliers werden rassen met roodgekleurde, zelfs bontgestreepte peren gewild.

De 1890-er jaren stonden ook voor wat betreft de Duitse tuin in het teken van de mozaïekbedden van eenjarigen. Wat elders met klimopslingers en rozen op stam gemaakt werd, kon volgens Gaucher met gebogen snoeren en dwergboompjes op stam van appel en peer. Ook in België werden de 'loofkransen' met fruit gemaakt. In plaats van rozen op

stam werden er kruisbessen op stam aanbevolen. Gaucher gaf in zijn boek voorbeelden van een keurige beplanting van gevels met espaliers en pronte burgermanswoningen met gevels van onder tot boven bekleed met leifruit. Voor de huiseigenaar in goeden doen moet het een herkenbaar ideaal van welvaart, buitenleven en fatsoen geweest zijn. Arthur Ide, leraar in Frederiksoord en later in Wageningen, die zijn opleiding in Gent had genoten, vertaalde Gauchers *Praktische Obstbaukunde*. Als *Handboek der Ooftbouwkunde* kwam het in 1906 uit. Dit boekwerk trok in Nederland de aandacht van zowel vakman als amateur; voor de vakman waren de perfectie in snoeitechniek en de nieuwe espalier-vormen een uitdaging en de burgerman werd vooral aangetrokken door de fraaie afbeeldingen van Gaucher, die nog eens de esthetische waarde van de espaliers toonden. Gauchers palmetten vonden gretig aftrek, maar zijn snoeimethode vergde wel erg veel inzet van de gemiddelde amateur en velen haakten af.

In België was het Burvenich die het nuttigheidsmotief van fruit in de burgermanstuin naar voren bleef brengen. Volgens hem was fruit het oprechte zinnebeeld van het 'utile dulci'. Fruitbomen deelden derhalve niet het lot van "*die voorbijdrijvende vermaken die niets anders zijn dan eene fantazij of eene willekeurigheid der mode*". Ze zijn "*te gelijker tijd een sieraad en eene bron van opbrengst*". Voor modieuze sierplanten, 'praalheesters', leverde Burvenich steeds een fruitdragende variant. De *Ribes sanguineum*, de ribes die in het voorjaar met sterk geurende rode bloemtrosjes bloeit, kon wat hem betrof beter vervangen worden door de *Ribes rubrum*, de rode aalbes. Burvenich verfoeide de sierkers. De bloesem kon dan wel dubbelbloemig zijn, maar de bloei duurde minstens zo kort als de kerselaar. De sierkers gaf bovendien geen vruchten. Nee, dan de echte kers, waarvan niet alleen de bloesem maar ook de vruchten een groot sieraad voor de tuin waren, nog afgezien van de kostelijke smaak. Dezelfde argumenten had hij voor de appel en tegen de sierappel.

Naast een andere keuze van het plantmateriaal kon het toepassen van vormbomen van fruit ook het ontwerp van de tuin ten goede komen. De omheining van de siertuin, de bloementuin dus, was in fruit uit te voeren. De muur moest bekleed worden met espaliers, het plantvak ervoor beplant met pyramide-vormige peren en bessestruiken om en om. Fruitbomen vormden de omkadering van de bloementuin. "*Zou men, zonder zich te doen beknibbelen, zonder door te gaan voor een kunstenaar die geen smaak heeft, iets minders van die praalheesters durven planten en ze hier en daar vervangen door eenige hunner verwanten met sierlijke en kostbare vruchten, met schoone en aanhoudende groeikracht begaafd? Voorzeker zou men in de oogen van velen grotelijks tegen den goeden smaak zondigen.*" Het verschil tussen praal en sier is duidelijk. Door de

aanhangers van de zogenaamde goede smaak waar Burvenich op doelde, werd de fruittuin als iets anders beschouwd dan de bloementuin: beide sloten elkaar uit. Voor de bezitter van een kleine tuin die zich geen aparte fruittuin kon permitteren werd daarom een parkachtige oplossing bedacht; staande peresnoeren stonden er in een rond of ovaal perkje aan het eind van de tuin. Het perkje was omzoomd met een rand gazon, zo breed als de meer en meer in gebruik rakende grasmaaimachine.

In de nieuwe villadorpen maar ook in de grote stad, vormde zich een groeiende groep tuinliefhebbers. Er verschenen tuinboeken voor de amateur en kwekers van plantmateriaal gingen goede zaken doen. De Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde breidde dankzij een toenemend aantal leden de werkzaamheden uit.

Tuinbouwtentoonstellingen trokken steeds meer 'gewoon' publiek en stimuleerden een oprechte belangstelling voor bloemen, groenten en fruit, waarvan topexemplaren werden getoond. In de jaren tachtig van de negentiende eeuw waren ze al lang niet meer interessant voor het beroepsmatig geïnteresseerde publiek; de tentoonstellingen waren echte volksfestijnen met uitvoeringen en concerten geworden. Ter verheffing van het volk organiseerde men zogenaamde Floralia's; kosteloos uitgedeelde zaden, tot kamerplant opgekweekt bij de arbeiders thuis, werden op de Floralia door een jury beoordeeld en bekroond met prijzen. Voor dergelijke bloemententoonstellingen was het voorjaar de meest aangewezen tijd. Voor een herfsttentoonstelling konden ook vruchten als inzending gehonoreerd worden en kon een amateur, kweker of tuinbaas zijn vormbomen met kluit en al rooien en aan het grote publiek laten zien. De tentoonstellingen brachten de kwekers met hun vormbomen direct onder de aandacht van het publiek.

De Amsterdamse kweker Jac. P. R. Galesloot was met zijn inzendingen opvallend aanwezig; vaak was hij bij het organiseren van de manifestaties betrokken. Bovendien hield hij voordrachten over de amateur-fruitteelt voor de Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde. Galesloot was fruitboomkweker en expert in Franse en Belgische fruitrassen en boomvormen. Hij had veel ervaring opgedaan bij zijn reizen en studies in Frankrijk en België. In tegenstelling tot ieders verwachting bleek een groot aantal 'zuidelijke' peren die door hem waren aangeplant het prima te doen. Wars van geheimzinnigheid besloot hij zijn ervaringen te delen met experts en amateurs. Dinsdag 16 maart 1875 was de eerste dag waarop hij - zo had hij het aangekondigd - 'ten aanschouwe van belangstellenden' verschillende snoeiwijzen op verschillende bomen zou demonstreren. Het werd naar Belgisch voorbeeld een openbare les, vrij toegankelijk. Die dag was zo'n succes dat ook in latere jaren zijn Vruchtboomkweekerij 'Pomona' bij de voorjaars- en najaarssnoei

steeds geopend was en druk bezocht werd. Galesloot richtte zich in voorlichting en verkoop vooral op de particulier. Bij zijn enthousiaste verkondiging van het gebruik van vormbomen tegen de muur gebruikte hij dezelfde argumenten en methodes als Burvenich. Galesloot's boekje *De voordeelen van het aanplanten van vruchtboomen tegen muren en gevels van woningen, stallen, schuren en andere gebouwen* (1917) lijkt erg op dat van Burvenich. Het boekje geeft een paar schematische voorbeelden van leibomen tegen de gevel, maar is geen snoeihandleiding. De litho's in Galesloot's kwekerijcatalogus waren mooier.

Met de komst van de beredeneerde snoei en de verhalen over opbrengsten bijna-niet-te-geloven-zo-groot, werden fruitbomen en de snoei ervan een echte liefhebberij. De openbare lezingen en besloten voordrachten, de snoeidemonstraties, alles gaf de 'snoei der ooftboomen' zoveel aandacht dat het een mode werd, en door sommigen bekritiseerd: "*(...) die snoeimanie, die snoeiziekte, die snoeiwoede, is niets anders dan het uitvloeisel van de mode. Of is het anders onverklaarbare verschijnsel, dat velen, die zich overigens om planten noch plantenkultuur bekreunen, uren lang zitten te luisteren, wanneer over het snoeien van vruchtboomen gesproken wordt, niet enkel en alleen dááaraan toe te schrijven, dat de mode zich met die zaak bemoeit, en het, God betere 't, tot den bon ton schijnt te behooren, mee te kunnen praten over de beredeneerde snoeiwijze?*". Al snel leek het of het horen van een voordracht van De Beucker of het lezen van het boek van Hardy voldoende was om er een eigen mening op na te houden. In de soms heftige discussies werden standpunten gehoord, die de tijdgeest tekenen, maar nu merkwaardig aandoen: "*(...) ik schroom dit niet hier te verklaren, zoude ik den waaier-vorm willen behouden uit een gevoel van nationaliteit. Palmet en kandelaber zijn mode-vormen, door Fransche boomkweekers naar ons overgebracht; de waaier-vorm is Nederlandsch. Zijn de Fransche kleederdrachten, die onze fraaie kleederdrachten meer en meer verdringen, (...) zoveel mooier en degelijker dan de onzen? Waarom draagt men ze dan? Omdat ze van buiten komen; omdat het wat nieuws is! Waarom den waaier-vorm verwerpen? Ik weet er geene geldige oorzaak voor dan de zucht naar 't nieuwe, den invloed der mode*". Uitspraken die nog eens duidelijk maken hoezeer het telen van leifruit een culturele en prestigieuze in plaats van een economische aangelegenheid was en waarbij de spreker vergat dat de waaierform oorspronkelijk ook uit Frankrijk afkomstig was. In de algehele opwinding die als een rage door Nederland woedde leek het of de beredeneerde snoei in een vloek en een zucht door amateur en vakman onder de knie gekregen kon worden. Maar er moest zorgvuldig en aandachtig gewerkt worden; de uitgebreide beschrijvingen zullen velen afschrikt hebben. Het waren vooral tuinlieden,

zij die in de leer geweest waren bij een van de grote namen van het leifruit, die tenslotte goed leerden snoeien; bij de amateurs was er toch een terugslag die zich uitte in de discussie rond de nieuwe veredelingen voor hoogstamvormen. Voor de vrijgroeïende vormen hoefde men niet "het werk der Natuur te verminken en te weêrstreven". De teleurgestelden konden terecht bij de Lunterensche Zaailingenvereniging of bij Gustave Flaubert. In *Bouvard et Pécuchet* rekt Flaubert genadeloos af met allerlei oppervlakkige modes van de nieuwe bourgeoisie, waaronder ook de leiboomteelt:

"Toen de lente was gekomen, zette Pécuchet zich aan het snoeien van de peregomen. Hij sneed de twijgen niet weg, liet het korte vruchthout onberoerd en omdat hij met alle geweld de Duchesse peren die aan de zijtakken zouden groeien, in één rechte lijn wilde brengen, brak of rukte hij onveranderlijk de takken af. Bij de perzikbomen haalde hij de bovenmoedertronken, de ondermoedertronken en de onderondermoedertronken door elkaar. Er groeide altijd te veel of te weinig waar het niet de bedoeling was, en het was onmogelijk een volmaakte rechthoek op het spalier te creëren, met zes takken rechts en zes takken links, afgezien van de twee hoofdtakken, en dit alles in een fraai visgraatpatroon.

Bouvard probeerde de abrikozebomen te leiden; ze stribbelden tegen. Hij kapte hun stammen vlak boven de grond af; er wilde er niet één meer groeien. De kersebomen, waarin hij inkepingen had gemaakt, produceerden gom.

Eerst snoeiden ze te veel weg, waardoor de ogen aan de basis afstierven, en vervolgens te weinig, hetgeen waterloten tot gevolg had; en dikwijls weifelden ze omdat ze houtige knoppen niet van bloemknoppen konden onderscheiden."

De roep om een eenvoudiger aanpak werd gehoord door Louis Lorette, tuinchef en leraar aan een Noordfranse tuinbouwschool. Hij ontwikkelde een sterk vereenvoudigde snoeimethode die bekend werd als de 'Lorette-snoei'. Met de Lorette-snoei wordt alleen 's zomers drie maal gesnoeid, de wintersnoei vervalt geheel. Vooral in Duitsland werd deze methode rond de Eerste Wereldoorlog onder amateurs populair. In Nederland kreeg de Lorette-snoei bijna geen aandacht, in België was er al eerder mee geëxperimenteerd. Alleen bij bepaalde pererassen en met een zeer vruchtbare tuingrond zijn er goede resultaten mee te behalen.

In de eerste helft van de twintigste eeuw verkochten gespecialiseerde kwekers eenvoudige espaliers voor de particuliere handel. H. de Greeff schreef een voor vakman en liefhebber begrijpelijke snoeihandleiding. Het bleef bijna een eeuw lang het laatst uitgegeven boek in het Nederlands over het onderwerp.

De commerciële fruitteelt kende tot in de 1950-er jaren akkers waar leibomen in hagen aan staaldraad werden geteeld. Met systematische snoeimethodes werden de bomen bijgehouden en werd de oogst verzekerd. Voor vervroegde teelten werden druiven, perziken en peren als leivorm ook wel in kassen geteeld. Vooral van late wintertafelperen was de espalierteelt aan muren nog van commercieel belang. Maar het vereiste vakmanschap en de grote hoeveelheid tijd die het snoeiwerk vergde, maakte de leiboom ongeschikt voor verdergaande schaalvergrotingen in de bedrijfsvoering. Op kleine bedrijven kon men nog vrij lang meekomen door het planten van schuine snoeren op korte plantafstanden. Deze zogenaamde cordonsystemen konden een grote opbrengst per hectare leveren, zeker gedurende de eerste jaren na het planten. De hoge opbrengst van jonge bomen was een goed uitgangspunt voor de fruitakkers met spillen die men vanaf het eind van de 1960-er jaren door heel Nederland als vervanging van de oude boomgaarden aanlegde. Met EEG-premies werden de hoogstamboomgaarden gerooid.

De Pomologische Vereeniging in Boskoop werd een landelijke Nederlandsche Pomologische Vereeniging, met een speciale status voor de fruittelers die er hun beroep van hadden gemaakt. Tuinchefs van buitenplaatsen werden hier niet bij gerekend. En net als amateurfruittelers, tuinbouwleraren, of pomologen werden ook de tuinchefs steeds minder gehoord binnen de vereniging, die tenslotte een gestroomlijnde beroepsorganisatie werd onder de naam De Nederlandse Fruittelers Organisatie. Deze organisatie richtte, en richt, zich uitsluitend op de produktiefruitteelt van het grootschalige bedrijf. De te vroeg geplukte Elstars die als Kinderappels in twee-kilo zakken bij de supermarkt tot ver in de volgende zomer verkocht worden, zijn het trieste gevolg van deze benadering. De nalatenschap van deze smaakloze vruchten voor volgende generaties is waarschijnlijk vooral dat die geen appels meer lust.

Met het wegvallen van de verenigingsband verdween ook de aandacht voor het vakmanschap van de individuele snoeikunstenaar. De burgermanstuin liet vanaf de 1960-er jaren een teruggang in de tuincultuur zien. Enerzijds waren er de ecologische stromingen waarbij natuurliefde begrepen werd als *toch vooral niets doen*, zeker niet vormsnoeien; anderzijds viel de tuin van het rijtjeshuis eenvoudig ten prooi aan de wegwerp-tuincultuur van het tuincentrum. Voor tuincentra zijn vooral eenjarigen en exoten commercieel aantrekkelijk. De particuliere tuin moet liefst ieder jaar opnieuw worden ingericht met nieuwe boodschappen. De omloop van een goed verzorgde leiboom is voor deze visie op de tuin veel te lang, zeker in verhouding tot zijn prijs. Leibomen vond en vindt men dan ook nauwelijks tussen de modegevoelige potterrie en tuinpagodes van Intra- of Europatuin.

Op een aantal historische plaatsen bleven nog leibomen bewaard – het werden museale restanten van een eens levende vorm van hovenierscultuur. Eind 1980-er jaren was de snoei van de jonge aanplant ronduit gebrekkig en liet zien dat de benodigde kennis en ervaring op dit gebied aan het uitsterven was. Maar sinds het verschijnen van *Hovenierskunst in Palmet en Pauwstaart* in 1994 hebben de inspanningen om ook weer de vakman geïnteresseerd te krijgen hun vruchten af geworpen. De cursussen van Freriks en het boek haalden een bijna vergeten techniek weer uit het stof. Vele initiatieven en nieuwe aanplant, en zelfs een opgerichte Sociëteit van Tuinbazen geven ook weer hoop op herstel van de zo terechte beroepstrots die bij het vakmanschap hoort.

Voor een uitgebreide behandeling van geschiedenis en snoeitechniek leze men verder:

Hovenierskunst in Palmet en Pauwstaart

door Wybe Kuitert en Jan Freriks

onder redactie van Wybe Kuitert

uitgeverij De Hef, Rotterdam en Nationale Plantentuin van België (alwaar het boek verkrijgbaar is)